

Teuten, schepers en blekers

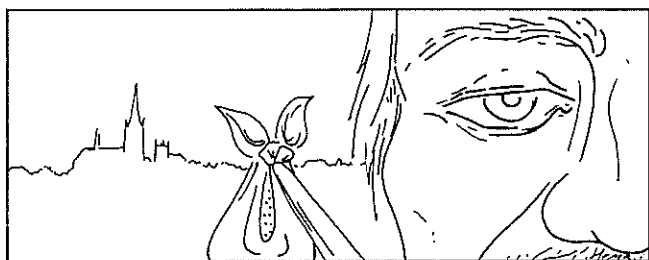
of

Nederweerder reislust op het einde der 18e eeuw

Analyse van het Nederweerder paspoortenregister 1773-1795

door

Alfons Bruekers

1. Inleiding

*„de ingesetenen van Nederweert moeten
genoodtsaecht syn (tot) uytzenden haere
kinderen buytenslandts (...)
vermits voor hun in dit ellendigh landt niet te
winnen en is”*

Hendrick de Haes,
pastoor van Nederweert
1725-1747

Met die woorden beargumenteert de pastoor van Nederweert in 1739 het feit dat zo veel van zijn parochianen naar den vreemde zijn getrokken op

zoek naar werk.¹⁾ En daarmee licht hij een tipje op van de sluier over een vrij onbekend 18e-eeuws fenomeen: de seizoenarbeid. We hebben het over de Teuten, de schepers en de blekers. Een soort gastarbeiders uit een tijd waarin dat woord nog uitgevonden moest worden. Gelukzoekers waren het, maar ook gewiekste zakenlui die met wisselend succes een nieuwe toekomst opbouwden, ver van hun vaderland. Zij zijn de hoofdpersonen van dit artikel. De bron van informatie? Dat is het „*Register van paspoorten*” of reispassenboek waarin de Schepenbank van Nederweert van 1773 tot 1795 liet vastleggen aan wie een paspoort werd afgegeven. In 1983 werden er door de Gemeente Nederweert bijna 1300 paspoorten verstrekt.²⁾ Zo'n twee eeuwen geleden bedroeg dat aantal zelden meer dan vijf per jaar. Dat „*Register van paspoorten*” zal in het nu volgende artikel de rode draad vormen. Na een min of meer formele beschouwing van het hoe en waarom van de paspoorten (tegen de achtergrond van de politieke en staatkundige situatie in het Land van Weert op het einde van de 18e eeuw) wordt vervolgd met een beeld van „*de mens achter het paspoort*”. Wie was hij, waar ging hij

naar toe en waarom? Daarbij zullen we ontdekken dat er onderscheid kan worden gemaakt tussen drie grote groepen: de Teuten of koperhandelaren die richting Noord-Duitsland trokken, de schaapherders en schaaphandelaren die naar Vlaanderen gingen en tenslotte de blekers die hun geluk gingen beproeven in de Hollandse textielblekerijen.

Dat daarbij statistieken en grafieken ter verduidelijking een belangrijke rol spelen, ligt voor de hand. Echter, aangevuld met tal van wetenswaardigheden over de reizigers en de tijd waarin zij leefden, geven die cijfers een boeiend beeld van een interessante episode uit de Nederweeter historie. Een waarschuwing bij het geboden cijfermateriaal is niettemin wel op zijn plaats. Er zullen in dit artikel enkele conclusies getrokken worden die gebaseerd zijn op cijfers uit het paspoortenregister alléén. Dergelijke conclusies dienen dus, zolang ze niet aan andere bronnen getoetst zijn, met enig voorbehoud gehanteerd te worden.

Hedentendage kunt U in Vlaanderen of in de Duitse Pfalz mensen tegen het lijf lopen wier voorvaderen uit Nederweert afkomstig waren. Als dat gegeven U net zo nieuwsgierig maakt als het mij deed toen ik aan dit onderzoek begon, kunt U Uw hart ophalen aan de *Nederweeter reislust op het einde der 18e eeuw*.

2. Instructies van hogerhand voor het verstrekken en registreren van paspoorten

(gesteld in het licht van de politieke en staatkundige ontwikkelingen op het einde der 18e eeuw)

De oudste instructie die betrekking heeft op het verstrekken en registreren van paspoorten door de gemeente Nederweert, dateert uit 1773. Ze is afkomstig van de Kanselier en Raad van het Vorstendom Gelder. In 1792 werden de instructies herhaald en verscherpt. Om deze reglementen in het juiste historische perspectief te kunnen zien, is het verstandig om eerst een blik te werpen op de politieke en staatkundige ontwikkelingen waarin Weert en Nederweert in de 18e eeuw betrokken waren. Het zal namelijk blijken dat het Nederweeter register van paspoorten diverse raakpunten heeft met de hieronder te schetsen politieke strubbelingen.

Weert, Nederweert en ook Wessem waren, na de terechtstelling van hun graaf Philips van Montmorency bij het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog in 1568, onder jurisdictie van het Hof van Gelder geplaatst (1586)³⁾ en wel onder Spaans bestuur.⁴⁾ Tegen deze indeling bij het zogenaamde Overkwartier van Gelder hebben

deze plaatsen zich in de 17e en 18e eeuw herhaaldelijk verzet. Weert en Nederweert beweerden namelijk altijd deel te hebben uitgemaakt van de Oostenrijkse Nederlanden. Toen in 1713 bij de Vrede van Utrecht het Overkwartier van Gelder bij Oostenrijks gebied werd gevoegd, was er voor Weert en Nederweert dus eigenlijk geen reden meer om zich nog langer tegen de indeling bij het Overkwartier te verzetten.⁵⁾ Het opperbestuur over deze gebieden berustte vanaf die datum bij de Oostenrijkse regering der Zuidelijke Nederlanden in Brussel. De Staten van het Overkwartier waren gevestigd in Roermond.

Reglement van 1773

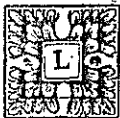
Maken we nu een sprong in de tijd naar het jaar 1773, dan zien we dat in juni van dat jaar de magistraten (zeg maar: de gemeentebesturen) in het Overkwartier van Gelder verplicht worden tot het aanleggen van „*een exact register ofte protocol van alle de passeporten*” die door de magistraat zouden worden uitgereikt aan reizigers buiten het Overkwartier. Zowel de aan de aanvragers verstrekte paspoorten als ook de afschriften daarvan zouden moeten bevatten „*het signalement ofte beschrijvinge der gesteltenisse, ouderdom, wesen, grootte, geboorte plaetse ende dergelijcke andere kenteeckens van de personen*”.⁶⁾

En inderdaad, de van hogerhand afkomstige afschriften uit 1773 werden in Nederweert ook opgevolgd. Het eerste afschrift van een door de Nederweeter magistraat uitgereikt paspoort dat we al bladerend in het register van paspoorten tegenkomen, dateert nog uit hetzelfde jaar. Op 15 november 1773 kregen Johannes Thys en Cornielis Eemonts een paspoort uitgereikt voor een reis naar de omgeving van Hannover.⁷⁾ Maar hoe was de situatie vóór 1773? Ook toen moeten er paspoorten zijn uitgereikt, maar wat Nederweert betreft zijn ons daar niet veel afschriften van bewaard gebleven. Voor Weert is dat wel het geval, maar ook daar ging men eerst na de instructie van 1773 over tot het systematisch bundelen van de afschriften in een speciaal daartoe aangelegd register.⁸⁾ Gelukkig zijn ons twee paspoorten van Nederweertenaren van vóór 1773 bewaard gebleven.⁹⁾ Het oudste betreft een origineel, gedrukt exemplaar dat op 9 december 1706 namens de Franse Zonnekoning Lodewijk de Veertiende werd uitgereikt aan Nys Fyen, schepen van Nederweert, en aan Jacques van Breugel, boekhouder van de Buitenijen in Weert. Zij maakten een reis naar Namen.¹⁰⁾ Het tweede is een ongedateerd klad-exemplaar, een soort ontwerp. Het werd uitgereikt aan Gielis Fyen die naar het buitenland op reis ging om voor zichzelf en zijn kleine kinderen de kost te verdienen. De exacte reisbestemming werd niet genoemd, wel werden de „*goede naem ende faem*” van Gielis uitdrukkelijk gememoreerd.¹¹⁾

V. 1. 9
Paspoort

1706
1706

DE PAR LE ROY

Aidez librement & seurement passer *Jacques van Breugel*
greffier de la *Buisonie de Weert* et *Nijs Fijen* *Scheun de Nederweert*
et encore un ou deux de leurs communaux, pour aller a *Mamur*
liquider les arriérés des contributions et veuins en tant de *seurels* parus et
reparer par toutes les terres a pied, cheval, charrette ou autre commodue
par eau ou par terre avec leur a *havior* Equipages, valises et domestique,
armez contre les voleurs

Sans leur donner aucun empêchement, ains toute sauvegarde & assistance
si vous en estes requis, à la charge de ne rien faire de préjudiciable à notre ser-
vice & à nos Sujets, & à condition de ne porter ny se charger d'aucunes Mar-
chandises de contrebande, pour les faire entrer dans les Villes & Terres du
Roy, ou les faire sortir vers celles des Enemis, & de presenter par ceux aus-
quels il sera permis d'entrer dans les Villes & Places closes de nôtre obeissan-
ce, ce Passeport aux Gouverneurs, ou à ceux qui y commanderont, pour être
par eux visé & signé, à peine de nullité. Le present Passeport valable
pour *un mois*
à commencer du jour qu'il sera collationné. Donné à Versailles le vingtième
jour de May mil sept cens deux. Signé LOUIS, & plus bas, CHAMILLART.

Collationné par Nous Conseiller du Roy en ses Conseils, Maître des Requestes ordi-
naire de son Hostel, Intendant de Justice, Poice & Finances en Haynaut, à *Marcbruy*
le *huitiesme* jour de *Novembre* mil sept cens *deux*

Jacques van Breugel

Enregistré par le soussigné Receveur
Fol. — & reçu pour le droit du
present Passeport la somme de
& deux escalins pour l'enregistrement

*Ons s'isagen tot ains monde nist handen u
vudt allez reus nist s'ic dan az s'isagen nist
van geller lande den 9 december 1706*

Paspoort, op 9 december 1706 uitgereikt aan Jacques van Breugel, griffier van de Buitenijen van Weert en aan Nijs Fijen, schepen van Nederweert

de zogenaamde „*Keyserse Kermis*”.¹³⁾ De hervormingspolitiek van Joseph II zou de aanleiding vormen tot de Brabantse Revolutie in december 1789. Bij die gelegenheid verklaarden de Staten van het Overkwartier van Gelder zich onafhankelijk van Oostenrijk. Ook Weert en Nederweert schaarden zich aan de zijde van de revolutionairen, die „*Patriotten*” werden genoemd (patria = vaderland). De bevolking van Weert en Nederweert had immers nóg een goede reden om fel tegen de Oostenrijkse heerschappij gekant te zijn: de woeste onontgonnen gronden in die twee plaatsen waren sinds 1482 in gemeenschappelijk bezit van de bevolking. In de 80-er jaren van de 18e eeuw eigende de Prins van Chimay als Heer van Weert zich deze gronden toe om ze te kunnen verkopen ten eigen profijte. Een door Weert, Nederweert en Wesssem aangespannen proces voor het Hof van Gelder om het oude privilege uit 1482 hersteld te krijgen, werd door hen verloren, uiteraard zeer tot ongenoegen van de plaatselijke bevolking.¹⁴⁾ Op 27 december 1789 werd door de magistraten van Weert, Nederweert en Wesssem het „*Patriottisch Manifest*” afgekondigd en werd het dragen van de zwart-geel-rode cocarde van de Brabantse Revolutie aan eenieder verplicht gesteld.¹⁵⁾ Er ontstond nu een snelle opeenvolging van gebeurtenissen, die op 28 december 1789 culmineerde in wat de geschiedenis in zou gaan als de „*Aanslag op Roermond*”.¹⁶⁾ Dat was een raid door ongeveer zeshonderd Weertenaren en enkele Nederweertenaren op die stad, waarbij een drietal leden van het gehate Oostenrijkse bestuur in Roermond werden ontvoerd. Zij werden enige tijd gegijzeld in logement De Vesper op de Korenmarkt in Weert.¹⁷⁾ Het betrof hier kanselier Luytgens, griffier Van der Renne en de momboir (lees: officier van justitie) Joseph Bernard Stuers.¹⁸⁾ Laatstgenoemde zullen we zo meteen nog eens tegenkomen in verband met de Nederweertse paspoorten. Een Nederweertenaar waarvan bekend is dat hij meestreed in het leger van de opstandelingen, was de militair Lambertus Jonckers. Hij was een zoon van Laurins Jonckers en van Wilhelmina Jacobs. Op 25 november 1790 kreeg hij van de Nederweertse magistraat een paspoort om te „*retourneeren naer 't Belgisch leger*”, dus om weer dienst te nemen in het opstandelingenleger van de revolutionairen of Brabantse Patriotten.¹⁹⁾ De Brabantse Revolutie liep trouwens niet lang daarna met een sisser af omdat Joseph II in 1790 stierf. Daardoor kwam een einde aan de reeks van impopulaire maatregelen. Nog op 11 december van dat jaar besloten de besturen van Weert en Nederweert zich weer te onderwerpen aan het Oostenrijks gezag, zij het niet van harte.²⁰⁾

Na de revolutie...

Op 28 december 1790, dus enkele dagen na het einde van de Brabantse Revolutie, verleende het

gemeentebestuur van Nederweert een paspoort aan Peter Linssen. Deze verklaarde op 31 december 1789 in Nederweert te zijn teruggekeerd vanuit Leuven. Hij had gediend in het derde bataljon van het regiment van de „*prins Ligne*”,²¹⁾ en werd verpleegd in het hospitaal te Leuven. Nadat ook Leuven in 1789 aan de zijde van de Patriotten kwam, had Peter nog vijf weken in het hospitaal moeten blijven alvorens hij naar Nederweert kon terugkeren. De reden dat hij nu weer graag een paspoort wilde hebben was dat hij naar Brabant wilde gaan, op zoek naar zijn regiment.²²⁾

Het dragen van de zwart-geel-rode cocarde, zoals we zagen het symbool van de Brabantse Revolutie, schijnt in het volgende jaar aanleiding te hebben gegeven tot moeilijkheden, ook al was de feitelijke omwenteling toen al verleden tijd. In het register van paspoorten waarop dit artikel gebaseerd is, vonden wij de tekst van een openbare bekendmaking die gemeentesecretaris G. Bloemarts op 22 september 1791 verrichtte. Hierin werd namelijk het door „*verscheyde personen in borgerlycke kleederen cocardes draegen*” dat immers „*gelegentheyd (kon) geven aen tweedragt ende disorders*” ten strengste verboden.²³⁾

Al bladerend in het register van paspoorten worden we in 1792 weer geconfronteerd met een Nederweertse militair, of liever gezegd: met zijn vader. Wat was namelijk het geval? Peter Broens, de zoon van Jan Broens en Maria Verstegen, had dienst genomen in het leger van de keizer. Zijn vader, die van die indiensttreding hoogstwaarschijnlijk niet op de hoogte was gesteld door zijn zoon, kreeg daarom op 27 september van dat jaar een paspoort om naar Aken te reizen om zijn zoon te spreken. Of hij de bedoeling had om zijn zoon eens flink de les te lezen, vermeldt het paspoort helaas niet.²⁴⁾

Inmiddels was in 1790 de formulering van de paspoorten enigszins gewijzigd. De tot dan gebruikelijke beschrijving van de kleding van de paspoort-aanvrager werd achterwege gelaten in het vervolg. In plaats daarvan ging men de namen der ouders van de aanvrager vermelden. Of deze verandering voortvloeyde uit gewijzigde voorschriften lijkt aannemelijk maar was niet te achterhalen.

Reglement van 1792

We maakten al eerder kennis met Joseph Bernard Stuers, de Roermondse officier van justitie die door inwoners van Weert en Nederweert in 1789 werd ontvoerd. Op 22 september 1792 stuurt hij een brief naar de schout en het gemeentebestuur van Nederweert die hij, alsof alles vergeven en vergeten is, aanspreekt met „*Eerzaeme goede vrinden*”.²⁵⁾ Stuers ondertekent deze brief overigens met De Stuers, want onder andere wegens de door hem doorstane ontberingen tijdens zijn gijzeling was hij in 1791 door keizer

Leopold II (de opvolger van Joseph II) in de Rijksadelstand verheven. Het gevolg daarvan was dat hij het voorvoegsel „*de*” voor zijn naam mocht voeren.²⁶⁾

In zijn brief vermeldde De Stuers de nieuwe instructies en reglementen die van kracht waren bij het verstrekken en registreren van paspoorten. De reden om de voorschriften te verscherpen was het in toenemende mate voorkomen van „*Verspiederye en verraed*” in deze contreien. Bovendien, zo werd geconstateerd, werden paspoorten door de bevoegde instanties verstrekt met „*onbegrypelycke lictigheyd en versuym*” aan iedereen die er om vroeg zonder dat men ook maar de moeite nam om naam, ouderdom, beroep, geboorteplaats, woonplaats en reisbestemming van de aanvrager te registreren. Om aan die misstanden een einde te maken kregen de gemeentebesturen instructies om paspoorten volgens een bijgeleverd voorbeeld op te stellen en te laten drukken. De Stuers deed de magistraat van Nederweert de suggestie aan de hand om zich in verbinding te stellen met de vaste drukker van het Hof in Roermond, voor het verkrijgen van voorgedrukte paspoortformulieren. In de nieuwe voorschriften werden de gemeentebesturen eveneens gemachtigd om de persoon die zich bezig zou gaan houden met de administratie van de paspoorten een kleine vergoeding te betalen, uiteraard op kosten van de gemeente zelf.²⁷⁾

Of de registratie van de paspoorten een zware belasting van het toenmalige gemeentelijk apparaat heeft betekend, mag gerust worden betwijfeld. Per jaar werden hoogstens enkele paspoorten verstrekt door de magistraat. Helaas zijn uit de periode na het reglement van 1792 geen originele exemplaren van paspoorten bewaard gebleven. Het is dus niet na te gaan of er sindsdien inderdaad gebruik werd gemaakt van voorgedrukte formulieren. Als voorbeeld van hoe een goed paspoort eruit moest zien, werd aan het gemeentebestuur een „*formulier van passepoort*” toegestuurd, een handleiding bij het invullen als het ware.

De inhoud daarvan luidde als volgt:

Formulier van passepoort

Wy
van't Magistraet van
Provincie van Gelderland, verklaeren dat N.
(:*alhier moet men uytdrukken den doop en familie naem*:) geboortig van woonende tot
van (:*zulke of zulke qualiteyt, of van zulke of zulke professie*:) oud, van gestalte des lichaems voeten duym (:*weynige, veel, middelmaetige*:) dikte en gezondheid, haeren (:*blond, zwart, bruyn of andere couleuren*:) oogen (:*zwart grijs blauw of andere couleur*:) neus

(:*groot, kleyn, spits of als eenen arendsbek*:) mond (:*groot, kleyn, middelmaetig*:) en daeren boven allen 't *geene strekken kan tot eene behoorlijke beschryving*:) Ons hebbende versogt van hem te geven eene passepoort, ten eynde van zig te begeeven naer voor (:*zulke of zulke zaeke of reden*:) Hebben wy aen hem toegestaen het tegenwoordig passepoort, goed voor daegen, biddende en versoekende alle degeene zulks aengaet van hem vryelyk te laeten passeeren en repasseeren. In teeken dyen, hebben wy de tegenwoordige doen bekrachtigen met de gewoonelyke ondertekeninge en zegel tot den //:

Dat de nieuwe voorschriften ook daadwerkelijk werden opgevolgd in Nederweert, blijkt in het register van paspoorten. Het eerste paspoort „*nieuwe stijl*” werd op 13 augustus 1793 uitgereikt aan Wilhelmus Pouwels.²⁸⁾ De persoonsbeschrijving daarin is inderdaad uitgebreider dan hetgeen tot die datum gebruikelijk was.

Einde van het Ancien Régime

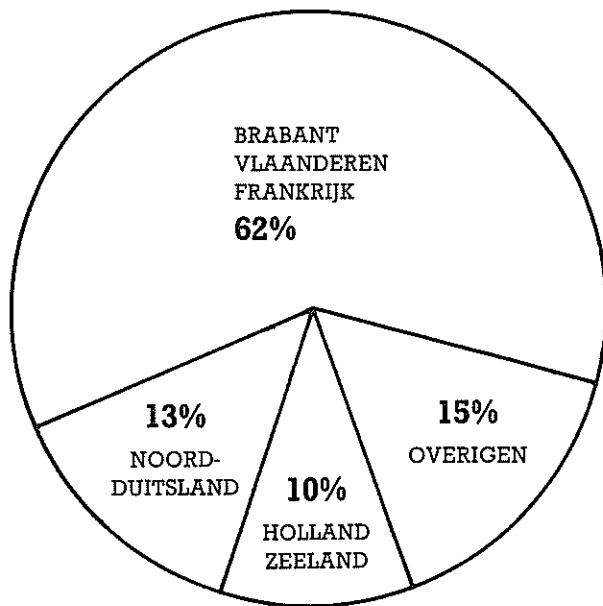
Erg lang heeft de verstrekking van paspoorten door de gemeente Nederweert trouwens niet meer geduurd. Het laatst ingeschreven exemplaar werd op 1 oktober 1795 afgegeven aan Christiaan Bokhorst, geboortig van Zandvoort bij Haarlem.²⁹⁾

Toevallig op exact dezelfde dag, 1 oktober 1795 dus, werden Weert en Nederweert ingelijfd bij de Franse Republiek. Hiermee kwam een einde aan het oude bewind, het Ancien Régime, en werd Weert de hoofdplaats van het gelijknamige kanton. En zo vormt de verstrekking van het paspoort aan Christiaan Bokhorst een van de allerlaatste activiteiten van het Nederweertse gemeentebestuur tijdens het Ancien Régime. Nederweert stond aan de vooravond van een nieuw tijdperk in de geschiedenis van haar bestaan. Dat tijdperk begon met het onttrekken van het grootste deel van de rechterlijke macht aan de magistraat. Het beginsel van scheiding tussen wetgevende, bestuurlijke en rechterlijke macht werd door de Franse overheersers streng doorgevoerd. En dat was een daad waarvan de bestuurlijke gevolgen tot in onze tijd merkbaar zouden blijken te zijn.

3. Reisdoel en bestemming: Teuten, schepers en blekers

In het voorgaande hebben we gezien op welke wijze de overheid het gemeentelijke (met een groot woord:) paspoortenbeleid beïnvloedde. We stappen nu over op een minder formele kant van de zaak, namelijk de individuele reiziger. Enkele vragen die dan meteen opkomen zijn: Wie was hij

en wat waren zijn reisdoel en bestemming? In dit hoofdstuk zal gepoogd worden die vragen te beantwoorden. In een volgend hoofdstuk zullen enkele kleinere facetten van de Nederweerder reislust aan bod komen.

Reizigers naar bestemming

In de periode 1773-'95 hebben 68 Nederweertenaren een paspoort uitgereikt gekregen. Men kan zich afvragen welke plaatsen en landen zij als bestemming hadden. Niet minder interessant is hun reisdoel, de drijfveer achter hun reislust dus. Een statistische analyse, waarvan de resultaten zijn weergegeven in bijlage 2, levert ons wat de reisbestemmingen betreft het volgende beeld: Duidelijk blijkt de grote voorkeur voor reisbestemmingen in Brabant, Vlaanderen en Frankrijk. Afgezien van de sector „overige bestemmingen” kunnen we de kaas in drie grote stukken snijden, die ieder een groep reisbestemmingen voorstellen. Hierbij is een opmerkelijke samenhang te constateren tussen reisdoel en reisbestemming. Voor Brabant, Vlaanderen en Frankrijk is dat doel de schapenhandel. Voor Noord-Duitsland is dat de Teutenbeweging. Hollandse en misschien ook de Zeeuwse bestemmingen kunnen wellicht in verband worden gebracht met de textielnijverheid.

We zijn nu aanbeland op het terrein van de 18e-eeuwse seizoenarbeid. Echter, deze benaming is niet in alle gevallen geheel juist. In de meeste gevallen hebben we inderdaad te maken met arbeiders die gedurende bepaalde seizoenen van het jaar in den vreemde gingen werken, om bijvoorbeeld in de winter weer thuis te komen. Maar er zijn ook gevallen bekend van personen die weliswaar als seizoenarbeider vertrokken, maar vervolgens nooit meer terugkeerden. Niet omdat ze kwamen te overlijden (ook dat kwam

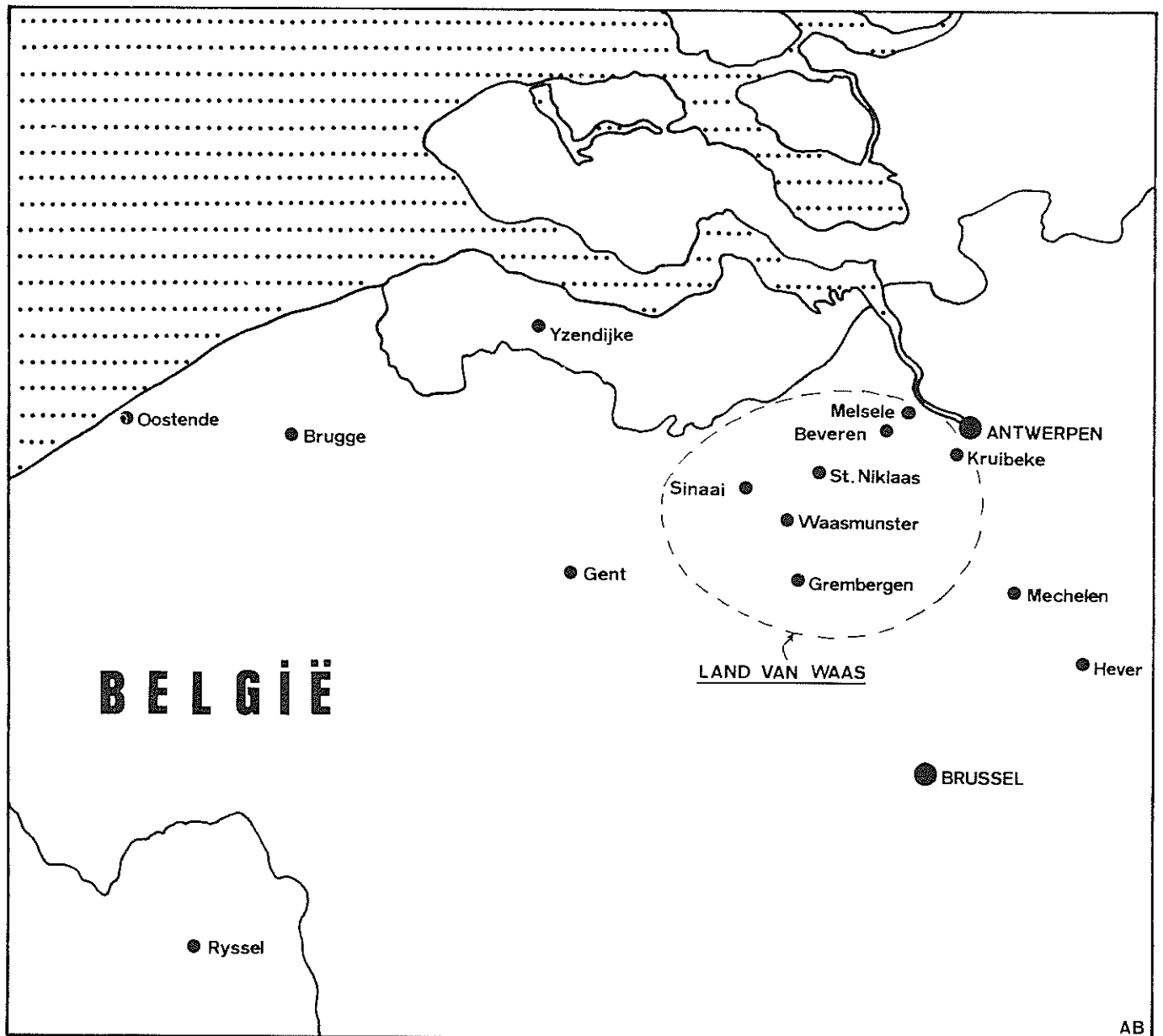
voor), maar omdat ze in hun nieuwe verblijfplaats betere perspectieven zagen die resulteerden in een blijvende vestiging.

En dit is nu wat ons brengt op de drijvende kracht achter alle emigraties in die tijd. Immers, schapen hoeden of koperen ketels venten in den vreemde doet men niet uit tijdverdrijf. Helaas beschikken we niet over laat 18e-eeuwse bronnen, maar een overzicht van de Nederweerder toestand enkele decennia eerder (in 1739) geeft ons aardig wat informatie. In dat jaar brachten de pastoor en onderpastoor van Nederweert verslag uit over „den ellendighen staet der inwoonderen des voornoemden dorps”. Zij schrijven in hun rapport letterlijk dat de ingezetenen van Nederweert, om hun belastingen te kunnen betalen, genoodzaakt zijn hun kinderen naar het buitenland te sturen, tot en met getrouwde kinderen toe. Zij moesten gaan werken in „Hollandt, Zeelandt, Brabantt, Duytslandt en andere plaetschen om uyt huere cleyne winsten” de belastingen te kunnen betalen. Door het in het buitenland verblijven van hun kinderen, waren de ouders „genootsaect (...) daegh en nagt te wercken ende veele sigh te behelpen met melck met water en broodt”. De slechte financiële toestand was onder meer een gevolg van enkele misoogsten in voorgaande jaren.³⁰ Op de samenhang daarvan met de reislust der Nederweertenaren, hoop ik elders in dit artikel nader in te gaan.

We zullen nu de vier te onderscheiden groepen of clusters van reisbestemmingen nader gaan bekijken. Het register van paspoorten levert daartoe tal van bijzonderheden. Om een en ander in de juiste context te kunnen plaatsen zal veelvuldig gebruik worden gemaakt van sociaal-economische gegevens. In bijlage 3 wordt m.b.v. een cybernetisch model nagegaan op welke wijze de aanvraag en verstrekking van paspoorten werd beïnvloed door sociale en economische factoren.

Brabant en Vlaanderen: de schepers

Veruit de grootste groep reislustigen, we zagen het reeds, vroeg een paspoort aan voor bestemmingen in Brabant en Vlaanderen (en in mindere mate ook voor Frankrijk). Op goede gronden mag men aannemen dat het hierbij in veel gevallen gaat om schaapherders en schapenhandelaren. Op de eerste plaats blijkt dat uit enkele paspoorten waarin het reisdoel expliciet als zodanig wordt aangeduid. Bovendien is uit diverse andere bronnen bekend dat zich op het einde van de 18e en in het begin van de 19e eeuw vele Nederweertenaren in Brabant en Vlaanderen vestigden. Een deel van de reizigers die vanuit het nabijgelegen Weert naar Brabant, Vlaanderen en Frankrijk vertrokken, was schoenmaker van professie.³¹ Aanwijzingen dat zich ook Nederweerder schoenmakers tussen die reizigers bevonden ontbreken. Uitgesloten is dat zeer zeker niet. Bijzonder in trek was het zogenaamde

Ligging van het Land van Waas in West-België

Waasland of Land van Waas, de streek tussen Antwerpen en Gent.

Hoofdmiddel van bestaan in deze streek wás en is de landbouw. Schaapherders (schepers) uit Hunsel, Asten, Weert en vooral Nederweert trokken hier naar toe om bij de boeren in dienst te treden. Niet zelden sloeg zo'n scheper een Vlaamse boerendochter aan de haak waarna hij zich blijvend vestigde in zijn nieuwe vaderland. De bekende Vlaamse volkskundige uit de vorige eeuw, Sophia Peeters (beter bekend als Vrouw Weyn) was bijvoorbeeld een dochter van een uit Asten afkomstige schaapherder.³²⁾ Reeds in het begin van de 18e eeuw treffen we Nederweertse schepers aan tussen Brussel en Antwerpen,³³⁾ en een onderzoek van enkele jaren geleden heeft aangetoond dat ook in de periode 1800-1850 diverse Nederweertenaren westwaarts trokken. In die tijd schijnt overigens de grootste belang-

stelling te zijn uitgegaan naar de Vlaamse kust, tussen Knokke en Oostende.³⁴⁾ Zij trokken naar Vlaanderen hetzij met een eigen kudde, hetzij om zich als schaapherder te verhuren.³⁵⁾

Interessant is de vraag waarom er zo'n emigratie vanuit onze streken naar Brabant en Vlaanderen plaatsvond. Was het omdat men geïnspireerd werd door het zakelijk succes van de Teuten, of was het uit bittere noodzaak omdat men thuis de kost niet meer kon verdienen? Het laatste woord in deze kwestie is bij lange na nog niet gesproken. Men krijgt wel de indruk dat de schapenhandelaren in de loop der tijd een enorm fortuin vergaarden.

De uit de omgeving van Nederweert afkomstige schaapherders noemde men in het Land van Waas vaak „*Duitse schapers*”. Voor de Waaslanders klonk het Midden-Limburgse dialect namelijk als Duits.³⁶⁾ De „*Duitse schapers*” waren het onderwerp van verscheidene sagen en

legenden.³⁷⁾ Laten we enkele Nederweeter schaapherders die als zodanig aangeduid worden in het register van paspoorten, eens wat nader beschouwen.

Op de eerste plaats treffen we dan in 1789 de gebroeders Peter en Merthinus Schakers aan. Zij waren geboortig van de Mildert onder Leveroy. Peter was 23 jaar oud, had een bleek gezicht en rechtvallend, bruin haar. Zijn twee jaar jongere broer zag ook bleek, maar had bruin krullend haar. Hij ging gekleed in een lichtblauwe „rock”, een blauw „*fruweele*” (bedoeld wordt: fluwelen) kamizool en een leren broek. Beiden waren voornemens om naar „*Wostmunster int Landt van Waes*” (het huidige Waasmunster) te reizen. Een derde broer, Lambertus Schakers was daar namelijk al schapenhoeder en Peter en Merthinus wilden diens voorbeeld gaan volgen.³⁸⁾

Zo'n tien jaar eerder waren de beide broers reeds voorgedaan door Wilhelmus en Cornelis Puynen, al staat niet vast dat we hier met schaapherders te maken hebben. Cornelis, die reeds woonachtig was in Yzendijke, keerde in 1779 terug naar die plaats en Wilhelmus (wellicht een broer?) vergezelde hem daarbij.³⁹⁾ Ook hier blijkt dus hoe de een de ander inspireerde om ook naar den vreemde te gaan. Op dit aspect van de zaak zal later nog uitvoerig worden ingegaan.

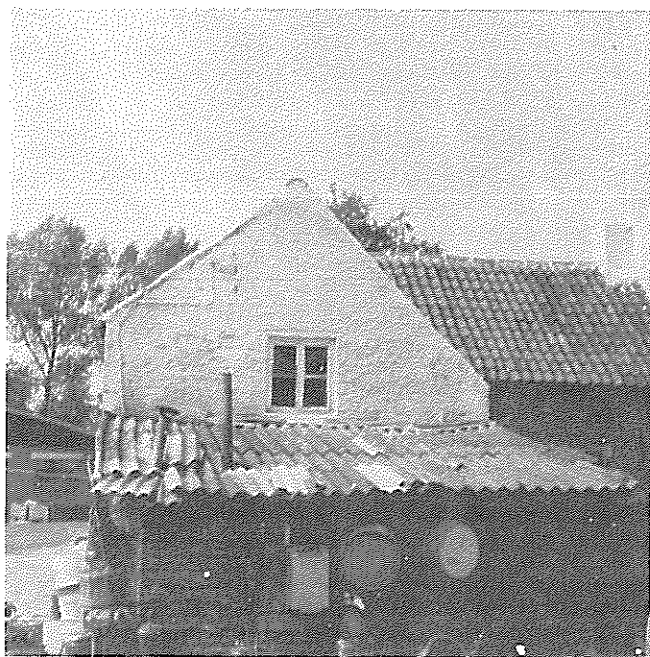

Leo Tindemans, oud-premier van België: afstammeling van de Nederweeter schaapherder Cornelis Tintemans.

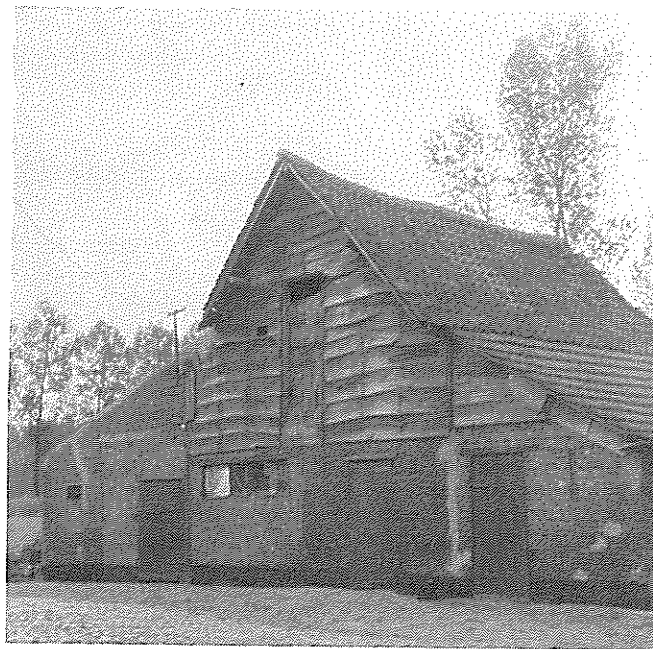

Petrus Augustinus Tindemans (geboren te Kruibeke (B) op 11 oktober 1869 en aldaar overleden op 7 december 1955). Hij was gedurende zijn hele leven schaapherder.

Er waren, zoals we reeds zagen, verschillende Nederweertse schepers in het Land van Waas. Cornelis Tintemans, zoon van Matthies Tintemans en Anna Maria Raetsse, was in 1790 in de ouderdom van 29 jaren toen hem een paspoort werd verstrekt.⁴⁰⁾ Zijn persoonsbeschrijving leert ons dat hij „redelyck lanck van postuer” was, „blanck van weesen met witte en blesaghtighe haier”. Cornelis was in 1790 al woonachtig in het Land van Waas, om precies te zijn in het dorp Beveren. In zijn paspoort dat hij kreeg toen hij terugreisde naar die plaats staat verder dat hij daar was gaan wonen om schapen te hoeden en „mede coopmanschap in de schaepen te doen soo in Vlaenderen als Brabant, Vranckryck ofte elders soo als hem synen goeden raet sal gedraegen”. In zijn reispapieren laat hij vervolgens reeds doorschemeren dat hij van plan is om van woonplaats te veranderen.⁴¹⁾ En inderdaad, een jaar later treffen we hem aan in het nabijgelegen Kruibeke als schaapherder. In 1791 trouwt hij daar met een meisje uit de streek, Maria Catharina van Esbeke⁴²⁾ (of Hesbeeck). Zij krijgen negen kinderen, en Cornelis Tintemans zou de betovergrootvader worden van de bekende Belgische politicus en oud-premier Leo Tindemans. Tot voor kort werd het beroep van schaapherder nog steeds door een der Belgische Tindemansen uitgeoefend.⁴³⁾ Een broer van Cornelis Tintemans, Joannes genaamd, was reeds in 1785 naar Brabant vertrokken.⁴⁴⁾ Of hij betrokken was bij de schapenhandel staat niet vast maar is wel mogelijk. In maart 1793 stuurt het gemeentebestuur van Nederweert een zekere Joannes Tintemans naar Brabant en Vlaanderen in

Intact gebleven noordgevel van het huis aan de Kleine Heihoekstraat in Kruibeke (B) alwaar Cornelis Tintemans zich na zijn huwelijk op 28 juni 1791 vestigde. (foto J. Tindemans).

Kruibeke, Kleine Heihoekstraat 6. Schuurtje, gebouwd op de restanten van de vroegere schaapskooi van Cornelis Tintemans. (foto J. Tindemans).

Het boerderijtje van Cornelis Tintemans te Kruibeke (B), in de huidige toestand. (foto J. Tindemans).

verband met bepaalde leveranties van paarden. Of het hier om een en dezelfde persoon gaat is vooralsnog niet duidelijk.⁴⁵⁾ Twee jaar later (in 1795) huwde te Melsele Joannes Tintemans (dezelfde?) met Angela Christina van Osselaer, en vestigde hij zich in Beveren. In 1819 stierf hij kinderloos in die gemeente.⁴⁶⁾ Koopman in schapen, dat was ook de professie van Anthonius Kempers aan wie een paspoort werd gegeven in 1790. Maar behalve in schapen handelde deze ook in „reintvee” (rundvee),

hop, olie en vlas. Zijn reisbestemming wordt helaas niet nader dan met „**Brabant en Vlaanderen**” omschreven.⁴⁷⁾ Zes jaar eerder was Anthonius al eens op reis naar Mechelen geweest.⁴⁸⁾

Wilhelmus Pouwels en de uit Leveroy afkomstige Godefridus Stockx waren beide schaapherders die hun geluk in Brabant en Vlaanderen wilden gaan beproeven. Over laatstgenoemde lezen we nog dat hij „**blanck van trony (en) spits van neus**” was. Hun paspoorten werden uitgereikt in 1793. Of Godefridus Caris, die in 1778 op 24-jarige leeftijd een paspoort kreeg, iets te maken had met de schaaphandel, verraadt zijn persoonsbeschrijving niet.⁵⁰⁾ Hij vertrok richting Brussel om, zo lezen we in zijn paspoort, zijn fortuin (geluk) te zoeken. Of hij het geluk daar ook echt gevonden heeft is niet bekend. Wat hij er wel vond, is een vrouw! Immers, in 1938 woonden er in België nog steeds nazaten van Godefridus Caris. Een zekere J. Caris, toendertijd hoofd der school in Santvliet (B) bewaarde toen nog steeds het origineel van het paspoort dat de Nederweerder schepenbank aan zijn voorvader had afgegeven.⁵¹⁾

Zonder in herhalingen te willen vallen wil ik graag nog eens benadrukken dat weliswaar de meeste, maar niet alle reisbestemmingen in Brabant en Vlaanderen zullen hebben samengehangen met de schapenhandel. Een analyse van het paspoortenregister van de Weerder schepenbank leert ons dat enkele reisbestemmingen in Brabant in verband kunnen worden gebracht met garenblekerijen⁵²⁾ (een auteur noemt Turnhout in dit verband).⁵³⁾ Ook blijkt dat vanuit Weert handelaren in mensenhaar (t.b.v. de pruikenfabricage) en schrijnwerkers richting Brabant en Vlaanderen vertrokken. Aanwijzingen in die richting heb ik in het Nederweerder register niet aangetroffen.

Nog onduidelijker is de zaak bij de bestemming Frankrijk. In Weert blijkt het in zulke gevallen vaak om schoenmakers en soms ook koperslagers te gaan. Veel verder dan de vaststelling dat hij jong en leergierig was mag men derhalve niet gaan wanneer in 1786 de 19-jarige Wilhelmus Saers naar Brabant en Frankrijk vertrekt. Gevraagd naar zijn reisdoel deelt hij aan de gemeentesecretaris mede dat het hem o.a. te doen was „**om de fransche taele te kunnen leren**”.⁵⁴⁾

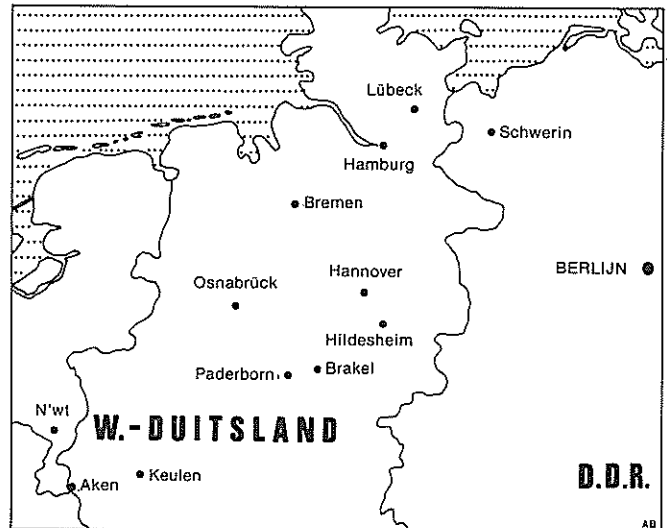
Aan het interessante verschijnsel dat in de jaren 1779 en 1785 uitzonderlijk veel en bovendien zeer jonge Nederweertenaren naar Brabant trokken, zal nog de nodige aandacht worden besteed.

Noord-Duitsland: de Teuten

De tweede cluster reisbestemmingen die we kunnen onderscheiden ligt in het noorden van Duitsland en de D.D.R. We gaan het nu hebben over de bekende Teutenbeweging. Alvorens enkele paspoorten van Duitsland-gangers nader

te bekijken, is het niet onverstandig om eerst onze aandacht te richten op het fenomeen Teutenhandel zelf. Een onderwerp overigens dat in de laatste decennia steeds meer in de belangstelling is komen te staan. Dat neemt niet weg dat er nog steeds veel zaken onduidelijk zijn.⁵⁵⁾

Teuten waren kooplui en handelaren die jaarlijks als „**buitengaanders**” bepaalde werkgebieden bereisden, meestal in Duitsland. Zij kenden regionale samenwerkingsverbanden (de zogenaamde compagnieën) die elk een min of meer afgebakend gebied in den vreemde bereisden.⁵⁶⁾

Noord- en Midden-Duitsland

De Teuten uit Luyksgestel en Bergeyk concentreerden zich bijv. op Oberursel in het Taunusgebergte.⁵⁷⁾ Weerder Teuten treffen we aan in Osnabrück, Lübeck en bij Hamburg.⁵⁸⁾ Hun collega's uit Meyel waren veelal actief in Mecklenburg en Pruisen in het huidige Oost-Duitsland.⁵⁹⁾ Naar men schrijft zouden de Teuten van Meyel samen één compagnie hebben gevormd met die van Heythuizen, Roggel en Nederweert. Verder zouden de Teuten van Stramproy en Leveroy het Bergische Land tot doelgebied hebben gehad.⁶⁰⁾

Hoe het ook zij, de Teuten van Nederweert bereisden veelal de omgeving van Hannover. De aandachtige lezer zal het zijn opgevallen dat de Teuten uit Leveroy een geheel andere regio dan die van Nederweert bereisden. Op dit interessante verschil kom ik nog terug. Eerst nog iets over de handelsgezelschappen. In zo'n compagnie kende men een systeem van baas, onderbaas, leden en knechten of leerjongens. Alle leden kregen een gelijk aandeel in de winst, maar de leerjongens konden daarin pas meedelen na een leertijd van zes jaren. De compagnie van Nederweert, Roggel, Heythuizen en Meyel hield zich voor zover bekend voornamelijk bezig met de handel in koper. De knechten trokken door het Duitse platteland en

ventten en repareerden koperen gebruiksvoorwerpen die ze in hun mars of kruiwagen vervoerden. Eenmaal meester geworden werkte een Teut vooral in het centrum van het gebied waarin de compagnie opereerde.⁶¹⁾

Rondtrekkende ketellapper, eerste helft 19e eeuw. Terwijl hij met één voet de blaasbalg bedient, bewerkt hij op het aambeeld een ketel. Links van hem staat zijn mars met allerhande koperwaren. (Atlas van Stolk, Rotterdam, 5660 III).

In de loop der jaren verdienden de Teuten veel geld met hun ondernemingslust. Zij behoorden, samen met de schaaphandelaren die zich op Vlaanderen concentreerden, tot de gegoede families in hun geboorteplaats. Een onderzoek heeft aangetoond dat wat Nederweert betreft de Teuten allen tot autochtone families behoorden, althans in het midden der 18e eeuw. Dat geldt niet voor alle Teutendorpen, in Heeze bijvoorbeeld was dat niet het geval.⁶²⁾

Ik roerde reeds aan het verschil in reisbestemming dat bestond tussen de Teuten uit Leveroy en die uit Nederweert. De gegevens in het paspoortenregister zijn daar weliswaar niet mee in tegenspraak maar geven evenmin genoeg duidelijkheid in dezen. Bij 'n zevental personen aan wie een paspoort werd verstrekt staat expliciet vermeld dat zij afkomstig waren uit Leveroy.⁶³⁾ Hun reisbestemmingen liggen alle zes in Brabant, Zeeland en Vlaanderen en zijn in minstens drie gevallen in verband te brengen met

de schapenhandel. Hieruit concluderen dat er „dus” geen uit Leveroy afkomstige Teuten naar Hannover of het Bergische Land reisden is desondanks gevaarlijk. Men weet namelijk niet of er ook paspoorten aan inwoners van Leveroy werden verstrekt waarbij hun geboorteplaats (of woonplaats) Leveroy niet uitdrukkelijk werd vermeld.⁶⁴⁾ Bovendien zou men mogen verwachten dat bij de Leveroyenaren minstens enkele malen als reisbestemming een plaats in het Bergische Land vermeld zou moeten zijn en dat is niet het geval (dat geldt trouwens voor alle reizigers die tussen 1773 en 1795 een paspoort kregen). Het vraagstuk van de gescheiden bestemmingen zal dus nog even onbeantwoord moeten blijven.

Laten we enkele Duitsland-gangers wat nader bekijken. In 1773 werd een paspoort uitgereikt aan Johannes Thys en Cornelis Emonts in de leeftijd van 40 resp. 18 jaar. Omdat zij beiden op één paspoortformulier worden genoemd en ook hun reisbestemming (het „*Hoogstift Paderborn*”, de stad Brakel) dezelfde is, mogen we aannemen dat ze samen reisden. Hun paspoort vermeldt verder dat ze een ransel bij zich droegen. Aan hun leeftijden te zeggen hebben we hier te maken met meester en leerling. Als doel van hun onderneming gaven zij op: „*geschäften*”.⁶⁵⁾

In het daaropvolgende jaar vertrok de 46-jarige Conrardus Coenen. Hij was geboortig van Sevenum maar al ongeveer twintig jaar in Nederweert woonachtig. Zijn bestemming was „*Adelheim*” in het Hoogstift Hildesheim bij Hannover, „*om syne affairen te verrichten*”.⁶⁶⁾ Ook in 1774, vertrok Stephanus Lystiens. Zijn bestemming, Schwerin in de D.D.R., ligt hemelsbreed meer dan 450 kilometer van Nederweert verwijderd. Denk nu niet dat het dus wel een jonge knaap zal zijn geweest die aan deze onderneming begon, want toen Lystiens zijn paspoort kreeg uitgereikt was hij maar liefst 65 jaar oud. Daarmee was deze grijsaard de oudste reiziger aan wie tussen 1773 en 1795 een reisdocument werd afgegeven.⁶⁷⁾

Behalve de bestemming Hannover geven Matthys Coninckx en Joseph Laemen in 1784 geen nadere omschrijving van hun reisdoel. Ook zij reisden wegens het genoemd worden op één formulier, vermoedelijk samen.⁶⁸⁾

Een nadere maar niettemin nog steeds vage omschrijving geeft wel Joannus Thys die in hetzelfde jaar op 52-jarige leeftijd op reis ging naar Hildesheim „*ofte elders alwaer de affaires hem moghte komen te geleyden*”.⁶⁹⁾

Nederweertenaren blijven in de daarop volgende jaren oostwaarts reizen. De eerste bij wie we een duidelijke omschrijving van het reisdoel tegenkomen, is Peter Bongers. Hij is nog maar 19 jaar oud wanneer hij in 1794 te kennen geeft dat hij op reis gaat naar „*Grooten Aldermissen*” bij Hildesheim. Hij is blijkbaar een koperteut, want hij gaat er naar toe „*in de handelschap van coper*”.⁷⁰⁾

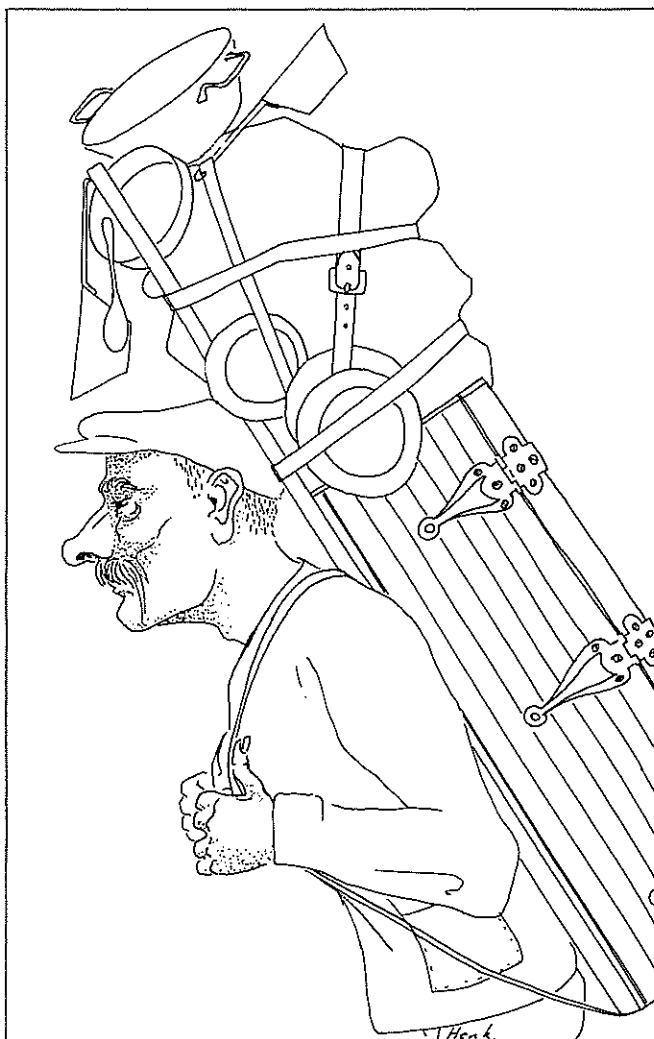
In het register van paspoorten komen enkele losse archiefstukken voor waaruit blijkt dat in de omgeving van Hannover in 1790 en 1791 een zekere Godefridus Hoeben, Nederweertenaar van geboorte, verbleef.⁷¹⁾ Van hem treffen we in het paspoortenregister echter geen reispapieren aan.

Holland: (de blekers?)

Behalve de schepers die richting Vlaanderen trokken en de Teuten die hun geluk in Noord-Duitsland beproefden, was er nog een derde groep reislustige Nederweertenaars. Zij richtten zich op Holland, waarmee waarschijnlijk vooral Haarlem e.o. bedoeld wordt. Wat deden zij daar? Nabij Haarlem bestonden sinds de 16e eeuw diverse textielblekerijen. Toen in de 80-jarige oorlog diverse kapitaalkrachtige Protestanten uit Zuid-Nederland (ook uit Weert!) naar het noorden vluchtten, kwam deze vorm van nijverheid eigenlijk pas goed van de grond. Taak van de blekers was het met loog en zeep herhaaldelijk wassen van linnen stoffen en garens om ze vervolgens op kort afgemaaide grasvelden te laten bleken in de zon. Daardoor werden de weefsels wit en soepel.⁷²⁾ Veel arbeiders in deze blekerijen kwamen uit het huidige Midden-Limburg. Het was een echte vorm van seizoenarbeid: van maart tot september/oktober was men er werkzaam. In de 19e eeuw trad het verval van deze nijverheid in.

In het gemeente-archief van Bloemendaal bevindt zich een paspoort van 30 oktober 1794, uitgereikt aan garenblekersknechten uit Weert, Nederweert, Valkenswaard en Heel.⁷³⁾

Voor de eerste maal wordt Haarlem als

... ventten en repareerden koperen gebruiksvoorwerpen die ze in hun mars vervoerden...

Meiden en knechts op een lijnwaadblekerij in de duinstreek bij Haarlem. Links het wassen, rechts het logen en op de achtergrond het bleken van het lijnwaad. Ets van ca. 1615 (Atlas van Stolck, Rotterdam, 1027 III-45).

uitdrukkelijke reisbestemming genoemd in het paspoort dat Henricus Guens in 1795 in de ouderdom van 19 jaar krijgt uitgereikt. Guens, die „*blanck van weesen*” was en „*bruynsige en bleesaghtige*” haren had, verklaarde in Haarlem zijn geluk te willen zoeken en aldaar de kost te gaan verdienen.⁷⁴⁾ Voor hem en alle anderen die nog genoemd gaan worden geldt dat nergens blijkt dat we met blekers te maken hebben. Vandaar het vraagteken in de titel van deze paragraaf. In het Weerter paspoortenregister worden wel regelmatig garenblekersknechten genoemd, maar hun reisbestemmingen lagen in Brabant en Vlaanderen.

Onduidelijk is het vooralsnog of Symon Cluyskens, die in 1785 een paspoort kreeg voor Brabant en Frankrijk⁷⁵⁾ familie is van zijn naamgenoot (van beroep garenbleker!) in de omgeving van Haarlem welke omstreeks dezelfde tijd genoemd wordt in een notariële acte aldaar. Daarin machtigt Simon Kluykens een zekere Matthys Peters te Nederweert tot het invorderen van een som van ruim 239 gulden aan achterstallige bleeklonen uit 1775, '76 en '78.⁷⁶⁾ Onder de andere Nederweertenaren die naar Holland trokken is ook de enige vrouw in het paspoortenregister: Elisabeth Laemers. In 1779 (zij was toen 35 jaar oud) gaf zij te kennen naar Amsterdam te willen reizen met haar minderjarige kind, om haar „*fortuyn te soecken*”.⁷⁷⁾ Verder was er nog de 55-jarige Wilhelmus Ments, die in 1781 in Holland een onzekere toekomst tegemoet ging.⁷⁸⁾ Christiaan Bokhorst, zelf geboortig uit de omgeving van Haarlem, kreeg in 1795 een paspoort voor Holland. Hij maakte een reis als bode en was hiertoe aangezocht door de Nederweerder schepenbank. Die maakte daarbij dankbaar gebruik van het feit dat Bokhorst elke 14 dagen of drie weken naar Holland en vice versa reisde.⁷⁹⁾

Overige bestemmingen

We hebben nu drie grote categorieën bestemmingen geanalyseerd. Er resten ons nu nog enkele reisbestemmingen die daar niet goed bij onder te brengen zijn. Daarbij horen ook de reizen naar plaatsen die weliswaar in een van de drie eerder behandelde gebieden liggen, maar waarvan het reisdoel totaal verschillend is. We zullen in deze paragraaf dus wat „puin moeten ruimen”, maar het is wel zo dat we daarbij enkele kleurrijke personen zullen leren kennen. Peter Trouwen bijvoorbeeld moet een wel zeer bereisd man zijn geweest. In 1790 (hij was toen 54 jaar oud) maakte hij nog een reis naar Keulen en Frankrijk. Minder dan een jaar later werd hem opnieuw een paspoort uitgereikt; ditmaal voor een pelgrimsreis naar Rome. Uit zijn reisdocument blijkt dat Peter tamelijk lang van postuur was, een smal gezicht en „*gebonden*” haren had. Bovendien droeg hij een litteken op de linkerzijde van zijn kin.⁸⁰⁾

Waarschijnlijk met het oogmerk om er flink munt uit te slaan, wilde Matthis Peters in 1779 een reis maken naar „*Franckfort of elders*”. Zijn reisdoel? Hij wilde daar naar toe „*omme aldaer te thoonen en laeten besichtigen twee aen elkanderen gewasse kinderen*” (een Siamese tweeling dus). Het is niet onmogelijk dat hij van plan was om daarmee de kermessen af te reizen.⁸¹⁾ Omdat zijn dochter ziek was en te Bettulier in Frankrijk (waarsch. het huidige Betwiller nabij Straatsburg) verbleef, wilde de 53-jarige Matthys Beckers haar in 1788 gaan ophalen. We lezen in zijn papieren dat Matthys middelmatig lang was, en een blozend gezicht met krullend haar had.⁸²⁾ Lambertus Jonckers, militair in het leger der Brabantse Patriotten, zijn we al eens tegengekomen. In 1790 kreeg hij een paspoort om terug te kunnen keren naar zijn legeronderdeel.⁸³⁾ Wie ook wilde teruggaan naar het leger was Peter Linssen, wiens wederwaardigheden in 1790 ik reeds uitvoerig uit de doeken deed bij de beschrijving van de instructies voor het registreren van paspoorten.⁸⁴⁾ Hetzelfde geldt voor Jan Broens die, na vernomen te hebben dat zijn zoon had dienst genomen in het keizerlijk leger, naar Aken wilde reizen om hem aldaar te spreken. Dat zal dan wel om een erg dringende kwestie zijn gegaan.⁸⁵⁾

In 1776 werden reispapieren verstrekt aan Hendrick Neyens. Deze was geboortig van Weert en sinds 7 jaar werkzaam als gerichtsbode in Nederweert. Zijn paspoort vermeldt dat hij een deugdzaam man was. Maar, zo lezen wij verder, hij had „*met eene tot Nederweert gebanne vrouwpersoon*” (het is niet geheel duidelijk wat daarmee in dit verband bedoeld wordt)

„*aangehouden ende naderhandt getrouwt*”. Behalve bruine haren had de 50-jarige gerichtsbode nog een litteken boven zijn linkeroog. Zijn reisbestemming was het land van Luik.⁸⁶⁾

De oudste vermelding van een ambachtsman in het register van paspoorten dateert uit het jaar 1777. Een zekere Joannes Griset, geboren en woonachtig te „*Bellinson*” in Zwitserland (het huidige Bellinzona aan het Lago Maggiore nabij de Zwitsers-Italiaanse grens) kreeg toen een paspoort. Hij was van beroep „*vinstermaecker*” (en dus wellicht ook glasblazer) en had gedurende twee jaar zijn verblijf gehad in Nederweert. Hij wilde echter weer graag terug naar zijn geboorteplaats.⁸⁷⁾

Een heel ander beroep was dat van de 28-jarige Godefridus Michiels die als „*orlogiemaecker* (klokkenmaker) *van synen provessioon*” (professie) in 1794 zijn geluk ging beproeven in Holland.⁸⁸⁾

In 1784 gingen de gebroeders Joannus en Andries Sillen (40 en 35 j.) op weg naar Lille (Rijsel, Frankrijk). Beiden hadden zwart/bruin haar; Joannus had een bleek gezicht en dat van Andries was blozend. Laatstgenoemde was bovendien iets langer dan zijn broer. Hoewel de omschrijving

Wij Schepenen der heertlyckheit Nederweert Verclaren
ende Certificeren hiermede, dat matthijs Peters is
geboortigh van alhier, in den onderdom van twee en
veertigh jaeren, middelmatiger posteur, sonaer en
Bruyt van aengesicht swart van kajren gekleedt synde
met eenen Blauen Rock ende Camerboel deavelike
is van Eerlycke Catholycke vaders aen ons besent
ende onse vrede inwoonders, hebbende den voorn.
matthijs Peters sich in alle eer ende deught ge-
comparteert soo Langhe denselven binnen dese
voorn. heertlyckheit heeft gewoont, ende mits den
voorn. peters van intentie synde van buiten onse
jurisdictie te verduyden naet francfort ofte
Wiers, vergeselschapt synde met johannes janse
Lievens, omme aldaer te thoonen ten laetst besigh-
tighen twee aen Eltanderen gewasse kinderen,
waeromme wij by desen syn verdbeskende, alle officieren
soo militair, als politiquie magistracten, ende
verders alle ende een jeden dít dese sullen worden
gethoont, den voorn. matthijs peters met syn
geselschap daer voor te herkennen, vrij, en onge-
molestteert laeten passeeren ende Repasseeren
getyck wij bereyt syn in alle oecurrente Recipro
tytelijck te doen, In oirconde hebben wij dese
door onsen medeschepen in absentie van den
Secretaris, Dyrcheeren ende onderteekenen
laeten ende met onsen Schependoms zegel
laeten besaghtighen, Binnen Nederweert
den Gersten 7ten 1779
was geteekent Cornielis Coumas
Schepen Loco Secretaris

van hun reisdoel, „*alwaer hunne commissie ende affairen haar mochten komen te geleyden*” nogal vaag is, suggereert die zinsnede wel dat wij hier met kooplui of handelaren te maken hebben. Of hun handelsobject werd gevormd door schapen is niet onmogelijk, voorzichtigheidshalve ben ik daar niet van uitgegaan.⁸⁹⁾ In maart van het volgende jaar was Joannus Sillen blijkbaar weer terug in Nederweert, want in het overlijdensregister van de St. Lambertusparochie vinden we aangetekend:

„*Op heden woensdagh den 23 meert des jaers 1785 is het lichaem van Joannes Sillen, coopman, man van Anna Maria Meyers, begraven op den kerckhof van dese parochie, overleden in de kerckstraet den 21 naermiddagh omtrent 5 ueren*”.⁹⁰⁾

4. Nog enkele facetten van de Nederweerder reislust

Wat was hun reisdoel en waar lag hun bestemming? Dat zijn natuurlijk enkele voor de hand liggende vragen wanneer men geïnteresseerd is in het reizen door Nederweertenaren in het verleden. Maar er is nog meer! Men kan zich afvragen of het aantal reizigers per jaar al dan niet constant was. In welke tijd van het jaar vertrok men meestal en hoe oud was men bij de aanvang van zijn of haar reis? Reisde men alleen of in groepsverband en welke rol speelden familieleden in den vreemde daarbij? Maar ook kan men zich afvragen hoelang men in het buitenland verbleef, of wellicht minder voor de hand liggend: welke kleding men droeg in die tijd. Vragen, vragen en nog eens vragen waarop in dit hoofdstuk een antwoord zal worden gezocht.

Reislust: magere en vette jaren

Dat het aantal reizigers van jaar tot jaar zal verschillen, hoeft ons niet te verbazen. Echter, er blijken in dat opzicht enkele curieuze dingen te gebeuren waaraan we niet voorbij mogen gaan zonder er grondig bij stil te staan. Of we in staat zullen zijn die zaken allemaal te verklaren, is een tweede!

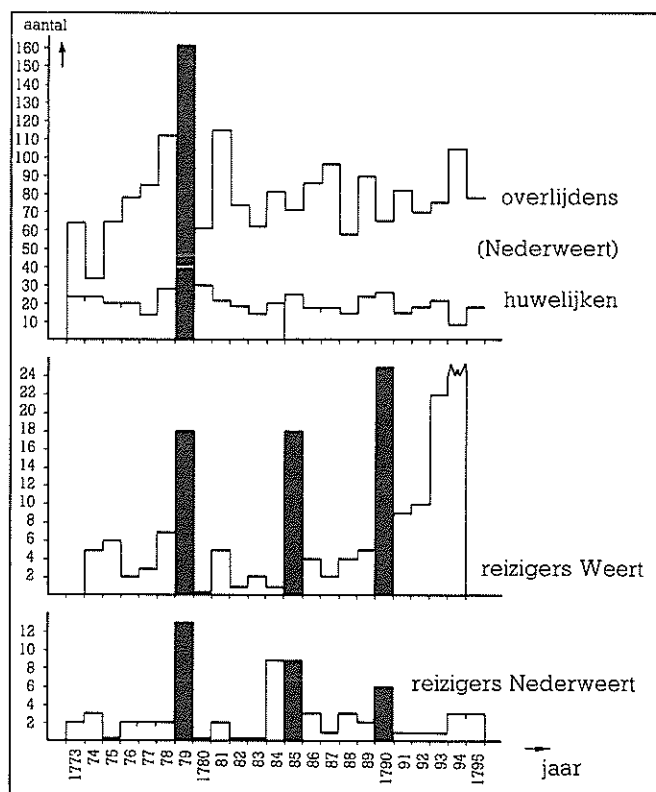
In de hierna weergegeven grafieken wordt het aantal reizigers getoond dat per jaar in Nederweert een paspoort kreeg uitgereikt. Ter vergelijking is hetzelfde gedaan voor de paspoorten die aan Weertenaren werden verstrekt.⁹¹⁾ Bovendien wordt een overzicht gegeven van de aantallen overlijdens en huwelijken in de St. Lambertusparochie van Nederweert gedurende dezelfde periode.⁹²⁾ Die demografische statistieken hebben dus geen betrekking op Leveroy dat immers een zelfstandige parochie vormde. Men realiseer zich wel dat een deel van de Nederweerder reizigers toch

uit dat kerkdorp afkomstig was. Er bestaat echter geen aanleiding om voor Leveroy een afwijkend beeld wat betreft de overlijdens en huwelijken te veronderstellen.

Wat de paspoortuitreikingen betreft, is het opvallend dat men drie topjaren, bij wijze van spreke drie „vette” jaren, kan aanwijzen. Deze traden zowel in Nederweert als in Weert op en zijn in de grafieken donker gearceerd. Het zijn de jaren 1779, 1785 en 1790. We zullen ze alle drie nader gaan beschouwen.

1779

Het jaar 1779 wordt gekenmerkt door een explosieve groei van het aantal reizigers. Zowel in Weert als in Nederweert blijken de reisbestemmingen bijna altijd in Brabant en Vlaanderen te liggen. Van de 18 Weerter reizigers waren er 10 van beroep schaapherder. Helaas worden in dat jaar de reisdoelen van de Nederweertenaren niet nader gespecificeerd. Hier dringt zich meteen een belangrijk vraagstuk naar voren: bestaat er verband tussen het hoge aantal reizigers en het grote getal der sterfgevallen in dat jaar?⁹³⁾ 1779 was het jaar van een grote dysenterie-epidemie die in onze omgeving enorm huishield. De oorzaak van deze besmettelijke ziekte wordt (althans voor Someren, maar in Nederweert zal de zaak niet anders zijn geweest) gezocht in de schrale levenswijze, overmatige harde arbeid en mogelijk daarbij het eten van veel fruit (vooral pruimen).⁹⁴⁾ Ook Lommel werd geteisterd door deze epidemie.⁹⁵⁾

Bevolkings- en reizigersstatistieken voor de periode 1773-1795

In Nederweert bereikte de dysenterie-epidemie haar hoogtepunt (of moet ik zeggen: dieptepunt?) in oktober en november, toen circa zes maal zoveel mensen per maand stierven dan gemiddeld.

Maar nu het verband tussen die epidemie en het hoge reizigersaantal. Lijkt het niet aannemelijk te veronderstellen dat het door een besmettelijke ziekte „uitdunnen” van de bevolking leidt tot het massaal wegtrekken van jeugdige kostwinners op zoek naar een betere toekomst? Misschien wel, maar wat 1779 betreft blijkt daar in ieder geval niets van. Sterker nog, een nauwkeurige beschouwing leert ons dat het hoogtepunt van de paspoortverstrekking voor zowel Weert als Nederweert in de maand maart viel. De epidemie daarentegen bereikte haar hoogtepunt in september, oktober en november en kan derhalve nooit de oorzaak zijn geweest van de „paspoorten-uitbarsting”. Nu was het aantal sterfgevallen in Nederweert in 1778 ook al veel hoger geweest dan normaal, met hoogtepunten in mei, oktober en december. Dat dáárin de oorzaak ligt opgesloten van de emigratiegolf uit maart 1779 is mogelijk, maar niet erg voor de hand liggend.

Want bekijken we het jaar 1780 (vlak na de grote epidemie dus) dan zien we dat in Weert en Nederweert geen enkel paspoort werd afgegeven. De reislust was dus tot op het absolute nulpunt gedaald. Dat is wel enigszins plausibel te maken: ongetwijfeld heeft de epidemie vele gezinnen van zijn kostwinners beroofd. Daardoor zullen de over het algemeen jeugdige emigranten thuis zijn gebleven om het werk op te vangen. Typisch is ook dat het aantal huwelijken in 1779 een maximum waarde bereikt.⁹⁶⁾ Wanneer in 1781 het sterftecijfer weer fors toeneemt, blijkt ook het aantal reizigers te stijgen.

Een andere oorzaak die men te berde zou kunnen brengen is het voorkomen van een misoogst ten gevolge waarvan vele jongelui uit de geboorteplaats weg trekken (iets dat al gesuggereerd werd in het eerder aangehaalde verslag van de pastoor en onderpastoor uit 1739). De oogsten van 1775, '76 en '77 waren in Weert en omgeving echter uitstekend, die van 1778 matig en die van 1779 goed. Het argument van een misoogst snijdt in dit geval dus geen hout.⁹⁷⁾

Onder het nodige voorbehoud hou ik het er op dat de toename van het reizigersaantal in 1779 samenhangt met de reeds in 1778 begonnen stijging van het aantal overlijdens. Het vervolgens in 1779 tot zeer grote hoogte stijgen van het sterftecijfer zal dan in het jaar daarop hebben geleid tot een drastische afname van het aantal reislustigen.

1785

Nog onduidelijker wordt de zaak in 1785. Ook nu weer hetzelfde beeld: een explosieve toename van het aantal reizigers naar Brabant en Vlaanderen. In Weert vond die golf uitsluitend plaats in februari en maart 1785. In Nederweert

was ze meer uitgesmeerd over het hele jaar, terwijl daar bovendien het jaar 1784 reeds 'n in verhouding zeer hoog reizigersaantal te zien gaf (zie bijlage 1). De oorzaken? Het aantal overlijdens bewoog zich omstreeks dat jaar langs de gemiddelde waarde, dus daar hoeven we niet meer naar te kijken. De oogst van 1784 was nogal middelmatig geweest. Die van 1785 bereikte een ongeëvenaarde top-opbrengst.⁹⁸⁾ Ook dat verklaart dus geenszins de reizigerstoename. Men suggereert wel eens dat de grote trek naar Brabant en Vlaanderen (vooral in Weert ging het daarbij om schaapherders) zou samenhangen met het feit dat de Heer van Weert zich omstreeks die tijd de gemeenschappelijke heide-velden van Weert en Nederweert toe-eigende. Door het op die manier verbreken van het aloude privilege van 1482 zouden de schepers zich gedwongen hebben gezien met hun kudden uit te wijken naar andere gebieden.⁹⁹⁾ Hoe aannemelijk deze verklaring ook moge klinken, bewijzen voor die samenhang zijn moeilijk te geven.

1790

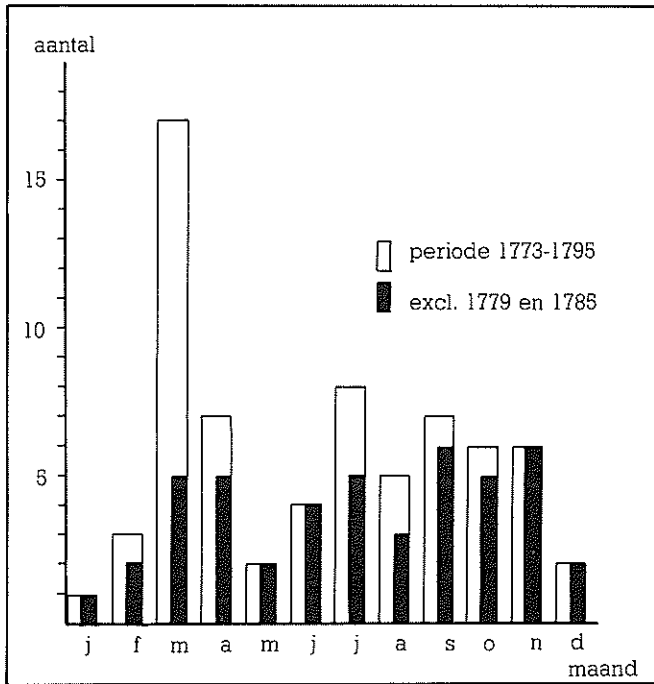
In 1790 krijgen we een met 1785 vergelijkbaar beeld: goede oogstopbrengst en een gemiddeld sterftecijfer. Niets buitengewoons dus. Waren het in 1779 en 1785 vooral de reislustige schaapherders wier aantal fors toenam, in 1790 zien we een aantal vogels van sterk uiteenlopende pluimage met dito bestemmingen (vooral in het Weertse paspoortenregister komt dat goed naar voren).¹⁰⁰⁾ Deze derde golf vangt aan in oktober 1790. Waarschijnlijk moeten wij de reden hiervan zoeken in de woelige tijd van de Brabantse Revolutie in 1790, een gebeurtenis die ik eerder al uitgebreid beschreef.

Van de stijging in het aantal reizigers die in 1794 en 1795 in Weert voorviel, is in Nederweert niets te merken geweest. Er zal niet dieper op worden ingegaan.

Tijdstip van vertrek

Een ander aspect van de Nederweertse reislust in de laatste decennia van de 18e eeuw is het tijdstip (de maand) van vertrek. De seizoenarbeid was, zoals de naam al zegt, gebonden aan een bepaalde periode. Voor het werk in de Hollandse blekerijen bijvoorbeeld gold dat het bleekseizoen duurde van 25 maart tot in september.¹⁰¹⁾ Over de Teuten treft men tegenstrijdige beweringen aan die wellicht voortkomen uit regionale verschillen. De Teuten die Zuid-Duitsland bereisden (en daarbij waren ook Nederweertenaren) verlieten huis en haard omstreeks Driekoningen om rond Sinterklaas weer huiswaarts te keren.¹⁰²⁾

Laten we de gegevens uit het paspoortenregister eens onder de loep nemen. Daarbij is er van uitgegaan dat de datum van uitreiking van het paspoort ongeveer dezelfde zal zijn als die van de aanvang van de reis. In de grafiek zijn weergegeven de aantallen reizigers per maand in de

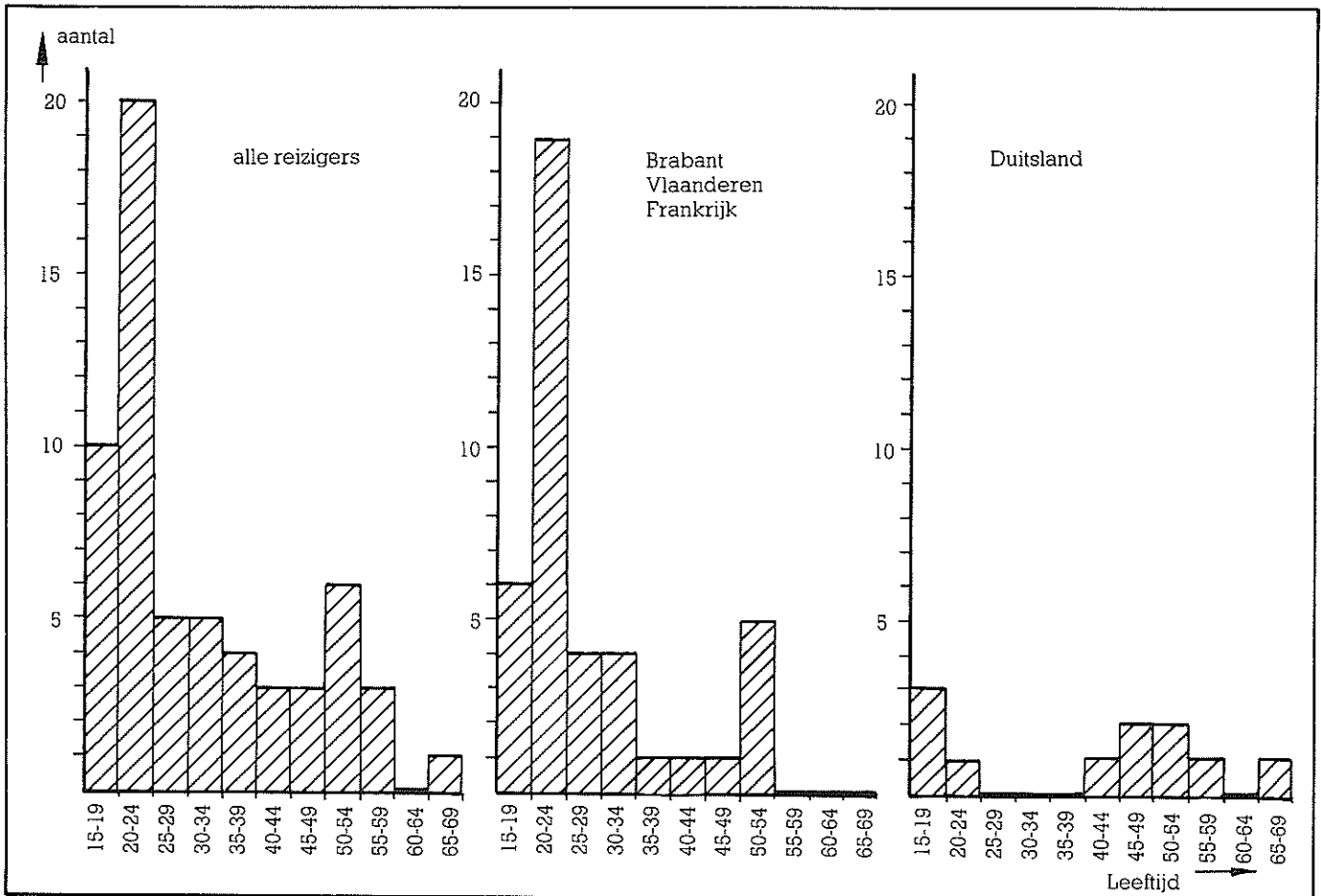
Reizigers naar maanden 1773-1795

periode 1773-1795. Indien we alle jaren beschouwen, komt de maand maart als hoogtepunt uit de bus. Maar schijn bedriegt, want laten we de jaren 1779 en 1785 (zoals we zagen twee topjaren wat reislust betreft) buiten beschouwing, dan zien we – afgezien van de wintermaanden – een vrij stabiel reizigersaantal. Hiermee is dus weer eens aangetoond dat er in 1779 en 1785 iets bijzonders moet zijn gebeurd. Tot nieuwe gezichtspunten leidt die constatering helaas niet...

Leeftijd der reizigers

Enkele opvallende conclusies kunnen worden getrokken uit de analyse van de leeftijden der personen die een paspoort uitgereikt kregen. In bijna alle reispapieren wordt de leeftijd van de aanvrager vermeld, meestal met het voorvoegsel „ongeveer”. Slechts in 7 gevallen is de ouderdom onbekend (op een totaal van 68 reizigers).

Bestudering van de grafieken laat zien dat jonge reizigers (van circa 20 jaar) in de meerderheid zijn. De jongste is 18, de oudste 65 jaar. Een ouderdom van 65 jaar mag voor ons 20ste-eeuwers vrij normaal zijn, voor een reiziger uit de 18e eeuw was die ouderdom bijzonder hoog. De gemiddelde levensverwachting lag in

Leeftijdsopbouw der reizigers

die tijd een stuk lager dan tegenwoordig. Bekijken we de reizigers naar Duitsland en die naar Frankrijk, Brabant en Vlaanderen afzonderlijk, dan zien we dat ook in de laatstgenoemde categorie vooral veel jongeren op reis gingen. Wat de reizigers naar Duitsland aangaat moeten we bijzonder voorzichtig zijn met onze conclusies omdat zij slechts op kleine aantallen gegevens zijn gebaseerd. Het lijkt wel zo te zijn dat in deze groep de gemiddelde leeftijd aanmerkelijk hoger lag, zo rond de 50 jaar. Opvallend is het geheel ontbreken van de leeftijdsgroep 25 - 40 jaar.

Reizen in groepsverband

We hebben nog niet alle kanten van de zaak der Nederweerder reizigers belicht. Een punt dat nu voor het voetlicht zal worden gebracht is het reizen in groepsverband. Regelmatig gebeurde het, dat reizigers naar Brabant, Vlaanderen of Duitsland vergezeld gingen van een of meer collega's. Dat samen reizen uit zich op de eerste plaats in het paspoortenregister op die plaatsen waar één reisdocument werd uitgereikt aan meerdere personen (met dezelfde bestemming) tegelijk. Daarnaast gebeurde het ook wel dat op een en dezelfde dag meerdere paspoorten werden uitgereikt aan personen met gelijke reisbestemming, zodat we gevoegelijk mogen aannemen dat zij in groepsverband reisden. Een overzichtje, dat is samengesteld uit gegevens van bijlage 1, volgt hieronder (tabel 1):

datum	namen der reizigers	reisbestemming
15-11-1773	Thys & Eemonts	Brakel (D)
02-03-1779	Kiggen & Theunissen	Antwerpen (B)
31-03-1779	Puynen & Puynen	Yzendijke (NI)
28-06-1784	Coninckx & Laemen	Hannover (D)
27-07-1784	Sillen & Sillen	Lille (F)
15-11-1784	Kempers & Peters	Mechelen (B)
02-09-1789	Schakers & Schakers	Waasmunster (B)

Tabel 1. Reizigers in groepsverband

Nogmaals: in deze opsomming komen alleen voor zij die op dezelfde dag een paspoort kregen uitgereikt. Vrijwel zeker is de lijst niet volledig. Immers, twee of meer reizigers die van plan waren om samen te reizen naar een gemeenschappelijke bestemming hoeven niet per se op dezelfde dag een paspoort te hebben gekregen. Met dát in gedachten kan de lijst aanmerkelijk worden uitgebreid, zoals het volgende overzicht laat zien (tabel 2):

datum	namen der reizigers	reisbestemming
23-02-1779	Joannes van Asten	Brabant
02-03-1779	Marthinus Kiggen	Antwerpen (B)
02-03-1779	Joannes Theunissen	Antwerpen (B)
08-03-1779	Peter Wyck	Antwerpen (B)
22-03-1779	Hendrick Indewilligen	Grembergen (B)
24-03-1779	Joseph Leyen	Sinaai (B)
24-03-1779	Joannes Roodts	Brugge (B)
31-03-1779	Wulhelmus Puynen	Yzendijke (NI)
31-03-1779	Cornelis Puynen	Yzendijke (NI)
07-03-1785	Lambertus Lamers	Brab., Vl., Frankr.
21-03-1785	Anth. Vluts alias Collemans	Brabant, Vl.
28-03-1785	Joannes Cornelus	Brabant
29-03-1785	Hendricus Laemers	Brabant
04-04-1785	Joannus Tintemans	Brabant
18-07-1785	Joannus Broens	Brabant
23-07-1785	Simon Cluyskens	Brabant
02-10-1790	Cornelius Tintemans	Beveren (B)
04-10-1790	Godefridus Michiels	Brabant, Vl.

Tabel 2. Reizigers die wellicht in groepsverband reisden

Of deze personen ook daadwerkelijk in de gesuggereerde groepsindeling hebben gereisd staat niet voor 100% vast. Misschien zijn in de vier aangegeven groepen nog onderverdelingen aan te brengen. De reisbestemmingen in iedere groep liggen in dezelfde regio. Een gelijktijdig vertrek vanuit Nederweert behoort dus zeker tot de mogelijkheden. Vervolgens kan de groep zich steeds verder hebben opgesplitst naarmate men dichter bij de plaats van bestemming kwam.

Familierelaties tussen de paspoort-aanvragers

Een vluchtige beschouwing van de lijst van paspoort-aanvragers (bijlage 1) laat ons zien dat sommige familienamen meerdere malen (tot drie keer toe) voorkomen. Men zou daaruit kunnen vermoeden dat het ondernemen van een reis (met daaraan gekoppeld het bereiken van zakelijke successen in den vreemde) aanstekelijk werkte binnen een familie of gezin. In twee gevallen wordt van een dergelijke invloed gewag gemaakt in een paspoort.

Wanneer in 1789 de Leveroyse gebroeders Peter en Merthinus Schakers naar het Land van Waas willen vertrekken om schapen te hoeden, geven zij te kennen dat ze daarbij het voorbeeld van een derde broer gaan opvolgen.¹⁰³⁾

Tien jaar daarvoor, we zagen het al eerder, waren Cornelis en Wulhelmus Puynen naar Yzendijke in Zeeuws-Vlaanderen vertrokken. Hun familierelatie kon ik helaas niet vaststellen, maar waarschijnlijk waren het broers. Op het ogenblik dat het paspoort werd uitgereikt, was Cornelis

reeds woonachtig in Yzendijke. Ook hier zal dus de een de ander, bijvoorbeeld bij een familiebezoek, hebben overgehaald.¹⁰⁴⁾

Een oppervlakkig genealogisch onderzoekje bracht nog meer familierelaties aan het licht tussen de Nederweerder reizigers. Alleen relaties binnen het gezin werden onderzocht.¹⁰⁵⁾

Uitbreiding van het onderzoek naar neven en ooms, alsmede naar relaties tussen verschillende families zal zeer waarschijnlijk nog meer positief resultaat opleveren. (Wie neemt deze uitdaging aan?). Een vorm van beïnvloeding die in het geheel niet na te gaan is, is die waarbij twee personen die geen familie van elkaar zijn, elkaar overtuigen om naar het buitenland te gaan. Dat zal zeker wel zijn voorgekomen.

Eén aspect hebben we in deze kwestie nog niet bekeken, en dat is de plaats van de reiziger binnen het gezin. Ik bedoel daarmee het volgende: waren het vooral de oudere of de jongere kinderen uit een huishouden die naar den vreemde trokken?

naam	jaar	reisbestemming	familie-relatie
Joannes Broens Cornelis Broens	1785 1788	Brabant Brabant	broers
Joannus Tintemans Cornelis Tintemans	1785 1790	Brabant Land van Waas	broers
Martinus Caris Godefridus Caris	1779 1778	Brussel (B) Brussel (B)	(broers?)
Peter Schakers Merthinus Schakers	1789 1789	Land van Waas Land van Waas	broers
Lambertus Lamers Hendricus Lamers	1785 1785	Br., Vl., Frankr. Brabant	broers
Joannes Sillen Andries Sillen	1784 1784	Lille (F) Lille (F)	broers
Cornelis Puynen Wulhelmus Puynen	1779 1779	Yzendijke (NI) Yzendijke (NI)	(broers?)

Tabel 3. Familierelaties tussen paspoort-aanvragers

Wat de reizigers naar Brabant en Vlaanderen (schepers) betreft, zijn er aanwijzingen in de literatuur dat vooral de oudsten der boerengezinnen hun bestaanszekerheid in den vreemde gingen zoeken.¹⁰⁶⁾ Een zelfde indruk verkreeg men bij een onderzoek naar de Meyelse Teuten die samen met o.a. die van Nederweert een compagnie zouden hebben gevormd.¹⁰⁷⁾ Een steekproef onder enkele Nederweerder reizigers leverde geen duidelijk resultaat.¹⁰⁸⁾ Een diepgaand onderzoek is dringend gewenst. De resultaten van zo'n onderzoek zullen een belangrijke bijdrage leveren voor het begrip van de maatschappelijke en sociale achtergronden van de seizoenarbeid in de 18e eeuw.

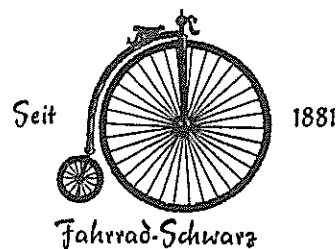
Verblijfsduur in het buitenland

Hoelang verbleef men in het buitenland? Net zoals het hiervoor behandelde tijdstip van vertrek zal ook die tijdsduur nauw hebben samengehangen met de aard van het werk dat men ging verrichten (we beperken ons hier tot de seizoenarbeid, reizen met andere doelen zoals bijv. familieaangelegenheden laten we hierbij buiten beschouwing). Een studie naar de Nederweerder Teutenbeweging leidde tot de opmerkelijke constatering dat de meeste overlijdens van Nederweertenaren in den vreemde plaatsvonden tussen mei en augustus. Dat zou kunnen wijzen op de maanden dat de Teuten vooral op reis waren.¹⁰⁹⁾

De Meyelse koperteuten die samen met o.a. de Nederweertenaren één compagnie zouden hebben gevormd, verbleven soms wel 12 tot 15 jaar in den vreemde zonder in de tussentijd thuis te komen.¹¹⁰⁾ Er zijn ook gevallen bekend van Nederweerder Teuten die helemaal niet meer terugkeerden, maar zich blijvend vestigden in hun nieuwe vaderland en daar een gezin stichtten. Een voorbeeld hiervan is de familie Swurtiens uit Nederweert die zich omstreeks 1770 vestigde in de omgeving van de stad Landau in der Pfalz en waarvan heden ten dage nog nakomelingen wonen in die plaats. Hun familienaam is inmiddels „verduitsst” tot Schwarz.¹¹¹⁾ Het zelfde verschijnsel namen we al waar toen we enkele Nederweerder schaapherders in hun voetsporen volgden naar het Land van Waas (Tindemans en Caris bijvoorbeeld).

OTTO SCHWARZ

Fahrräder · Fahrradteile und Kraftfahrzeug-Zubehörteile · Großhandlung

Rijwielhandelaar Otto Schwarz († 1980) uit Landau in der Pfalz (W.-Dtsld.) stamde rechtstreeks af van de Nederweertenaar Willem Swurtiens, die omstreeks 1770 zijn geboortedorp verliet om in Duitsland zijn fortuin te zoeken

Dankzij het feit dat enkele personen meerdere malen achter elkaar een paspoort kregen uitgereikt, worden we enigszins geïnformeerd over de tijdsduur van hun buitenlands verblijf. Bij de interpretatie van die gegevens moeten we wel voorzichtig zijn: we weten namelijk niet hoe lang men thuis verbleef alvorens aan een tweede reis te beginnen. Bovendien staat allerm minst vast of men voor iedere reis opnieuw een nieuw paspoort kreeg. Het is niet ondenkbaar dat iemand die twee keer op rij dezelfde reisbestemming had, de tweede keer gewoon op zijn oude reisdocument reisde. Hiervan is één geval bekend. Toen Jan Jacob Reynders in 1786 om een paspoort vroeg, werd hem geen nieuw paspoort uitgereikt maar werd op een paspoort dat hij bij een vorige reis in 1784 had gekregen aangetekend: „*gerenoveert door schepenen der heerlyckheydt Nederweert den 26 april 1786*”. Men kan zich terecht afvragen of alle reizigers die voor de tweede maal dezelfde reis maakten, ook altijd hun paspoort lieten „*renoveren*”. Op lang niet alle uitgereikte paspoorten werd de geldigheidsduur vermeld, al was dat wel voorgeschreven. In een aantal gevallen bedroeg die termijn ruim één jaar. Wat leert ons het Nederweerder register van

naam	datum paspoort	bestemming	opmerkingen
Johannes Thys	1. 15-11-1773 2. 18-12-1784	Brakel (D) Hildesheim (D)	Teut?
Godefridus Michiels	1. 23-02-1778 2. 04-10-1790	Brabant Brabant, Vlaand.	schapenhandel?
Jan Jacob Reynders	1. 12-08-1784 2. 26-04-1786	Brab., Vl., Frankr. onzeker	
Anthoonius Kempers	1. 15-11-1784 2. 29-11-1790	Mechelen (B) Brabant, Vlaand.	schapenhandel
Peter Trouwen	1. 28-10-1790 2. 13-09-1791	Keulen, Frankrijk Rome (I)	pelgrimage
Godefridus Caris	27-03-1778	Brussel (B)	permanent gevestigd
Joannes Sillen	27-07-1784	Lille (F)	overl. op 21-03-1785 te N'weert
Joannus Tintemans	1. 04-04-1785 (2.?) 1793	Brabant Brabant, Vlaand.	permanent gevestigd
Cornielis Tintemans	02-10-1790	Land van Waas (B)	permanent gevestigd

Tabel 4. Personen die meer dan eens een paspoort kregen, of zich permanent in den vreemde hebben gevestigd.

paspoorten? In de nu volgende tabel zijn opgenomen alle personen die meer dan eens een paspoort kregen uitgereikt, zij die zich permanent in den vreemde vestigden, en zij waarvan bekend is dat zij niet lang na hun vertrek zijn overleden.

Wanneer we de data van Johannes Thys bekijken, dan zien we dat een periode van elf jaar verstreek tussen beide reizen. We zagen eerder al dat sommige Teuten tot 12 à 15 jaar in Duitsland verbleven. Zonder aanvullende informatie is het helaas niet mogelijk om uit deze summier gegevens enige conclusies te trekken. Het geboden cijfermateriaal is daarvoor te gering van omvang.

Kleding van de reislustigen

In de periode waarover we hier spreken, het laatste kwart van de 18e eeuw, bestonden er uiteraard nog geen pasfoto's. Bij het uitschrijven van een paspoort was men dus wel aangewezen op een gedetailleerde beschrijving van het uiterlijk van een paspoort-aanvrager. Ook de kleding van de aanvrager werd aanvankelijk, zij het niet in geuren, dan toch zeker wel in kleuren beschreven. Een dergelijke handelwijze zou tegenwoordig natuurlijk totaal ontoereikend zijn, maar in die tijd bleek deze methode uitstekend te voldoen.

Onderzoekers die zich bezig houden met de geschiedenis van hun voorgelacht, genealogen, watertanden vaak bij het zien van de uitvoerige persoonsbeschrijvingen in de 18e eeuwse paspoorten. Zij putten daaruit informatie die op geen enkele andere plaats te behalen is. Laten we onze aandacht nu eens uitgaan naar de kleding van de Nederweerder paspoort-aanvragers. Dames gaan voor, dus we beginnen met de kleding van de enige vrouwelijke reiziger, de 35-jarige Elisabeth Laemers die samen met haar minderjarig kind in 1779 naar Amsterdam wilde gaan. Zij ging gekleed in een rood katoenen wambuis („*wamis*”) en een zwarte „*greynen*” rok.¹¹²⁾

De mannenkleding vertoonde niet veel variatie. Men droeg „*rock*”, kamizool en broek. De „*rock*” zou men de voorloper van ons colbert kunnen noemen. De kleur was meestal blauw, maar ook grijs en geel kwamen voor. Soms had de „*rock*” rode opslagen en rabatten.

Het kamizool, sedert de 17e eeuw de benaming voor een mannenvest met mouwen of borstrok, werd onder de „*rock*” gedragen. De kleur kon blauw of zwart zijn. Soms waren zowel „*rock*” als kamizool beiden blauw, maar combinaties van zwart en blauw kwamen ook frequent voor. In één geval was het kamizool voorzien van „*baleynen cnoopen*”, dat zijn benen knopen van walvisbot. Zeldzaam was een blauw fluwelen kamizool, evenals een „*wit rubbelkens*” exemplaar.

In plaats van het kamizool werd ook wel eens een hemdrok van damast (een linnen of katoenen

weefsel met glanzende patronen) of een blauwe linnen kiel gedragen. Vaak droegen de mannen een geel-leren broek, maar ook broeken van gewoon zwart of blauw stof kwamen veelvuldig voor.

Een ransel of reiszak maakte de uitrusting compleet. Ludovicus Coninckx die in 1788 op 18-jarige leeftijd naar Hildesheim (D) vertrok, nam behalve een ransel met kleren ook een geladen „*sackpistool*” mee op reis, en zelfs dat feit werd in zijn paspoort vastgelegd.¹¹³⁾

De meest opvallende kledij werd gedragen door Joannes Griset, een Zwitser van geboorte die twee jaren in Nederweert had gewoond. Toen hij in 1777 wilde terugkeren naar zijn geboorteplaats ging hij gekleed in een gele rok en een wit kamizool.¹¹⁴⁾ Wat dat betreft was deze Zwitser dus heel zeker een vreemde eend in de Nederweertse bijt waar de kleding overwegend blauw of zwart van kleur was.

De meest kostbare kleding tenslotte werd gedragen door Wilhelmus Pouwels, schaapherder en dertig jaren oud. Het was hem blijkbaar voor de wind gegaan, want volgens zijn paspoort droeg hij een „*bleeck blauwen rock, een blauw damaste hemtrock met platte silvere cnoopen en een blauwe Berlijnse stoffe broek en silvere gaspens aan broek en schoenen*”.

Pouwels, die in 1793 zijn paspoort kreeg, had als reisbestemming Vlaanderen.¹¹⁵⁾ Uit gegevens die in de 2e helft van de vorige eeuw door de Stramproyer geschiedschrijver Chr. Creemers werden verzameld, blijkt dat de leden der Teuten-compagnieën in het Land van Weert allen dezelfde klederdracht droegen. Een uitzondering vormde de baas van de compagnie, die op zijn rok zilveren knopen droeg.¹¹⁶⁾ Omdat Wilhelmus Pouwels naar Vlaanderen reisde als schaapherder en hij dus geen Teut was, mogen we uit zijn kleding geen conclusies trekken over een eventuele leidende positie binnen een Nederweertse handelscompagnie. Maar dat hij goed in de slappe was moet hebben gezeten, is wel zeker.

Afkortingen:

APN	Archief pastorie Nederweert
GAN	Gemeente-archief Nederweert
GAW	Gemeente-archief Weert (Oud-archief)
RAL ASN	Rijksarchief in Limburg te Maastricht; Archief schepbank Nederweert

Noten

- 1) APN inv. nr. 54
- 2) Vriendelijke mededeling H. Driessen, gemeente-secretarie Nederweert
- 3) Venner, „De reglementen”, 145
- 4) Smeets, „Weert in het begin”, 6
- 5) de Win, „Inventaris”, 9
- 6) RAL ASN inv. nr. 90 (los bijvoegsel in register van paspoorten)
- 7) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 15-11-1773
- 8) GAW inv. nr. 415 en 416 registers van afgegeven reispassen

- 9) Het oudste paspoort dat ik ontdekte in het RAL ASN dateert van 23 augustus 1607. Het werd uitgereikt door kapitein Dirck Jansz de Luuwe, „capiteyn over hondert bootgesellen liggende in garnisoen binnen der stadt Shartogenbossche”, t.b.v. Corstiaen Janssen, geboortig van Weert. Omdat het hier geen door de Nederweertse schepbank afgegeven exemplaar betreft, zal er verder geen aandacht aan worden geschonken. RAL ASN inv. nr. 19 (los bijvoegsel)
- 10) GAW inv. nr. 338
- 11) RAL ASN inv. nr. 80 (los bijvoegsel) te dateren rond 1710
- 12) Henkens, „De ontvoering”, 49
In de Nederlandse literatuur kan men een lichte tendens bespeuren om keizer Joseph II en diens hervormingen enigszins karikaturaal af te schilderen. Beziet men zijn verrichtingen en plannen in breder vlak, dan lijkt het hierboven bedoelde beeld niet geheel terecht.
- 13) Mertens en Henkens, „Schetsen”, 130
- 14) Henkens, „De ontvoering”, 53
- 15) idem, 50-51. Zie ook De Win, „Minder bekende facetten”, 20
- 16) Smeets, „Weert in het begin”, 11
- 17) Mertens en Henkens, „Schetsen”, 133
- 18) Henkens, „De ontvoering”, 52
- 19) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 25-11-1790
- 20) Venner, „De reglementen”, 169
- 21) Met „Prins Ligne” wordt bedoeld Charles Joseph de Ligne (1735-1814). Hij stamde uit een aanzienlijk Zuid-Nederlands geslacht, trad in 1752 in Oostenrijkse dienst en onderscheidde zich in de Zevenjarige Oorlog. Keizer Joseph II benoemde hem in 1788 tot grootmeester der artillerie. Hij schreef gedichten, essays, toneelstukken en brieven en geldt daardoor als een van de belangrijkste Frans-Belgische letterkundigen uit de 18e eeuw. (naar: Winkler Prins Encyclopedie).
- 22) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 28-12-1790
- 23) RAL ASN inv. nr. 90 (los bijvoegsel)
- 24) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 27-09-1792
- 25) RAL ASN inv. nr. 90 (los bijvoegsel)
- 26) Henkens, „De ontvoering”, 63
- 27) RAL ASN inv. nr. 90 (los bijvoegsel)
- 28) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 13-08-1793
- 29) idem, paspoort van 01-10-1795
- 30) APN inv. nr. 54
- 31) GAW inv. nr. 415 en 416
- 32) Mandos, „Schepers uit de Peel”, 80. Zie ook Penneman, „De Franse Tijd”
- 33) RAL Notarieel Archief inv. nr. 3404, Minuten van notaris Matthys Borghs te Nederweert. Bijvoorbeeld de minute van 28 maart 1724 betreffende de schapenhandelaar Lambert Jonckers die een conflict had met een zekere Schauaert in Hever bij Mechelen (B).
- 34) Lammerant, „De verloren zonen”, 31
- 35) Derix en Verlinden, „Die al wil koopen”, 103
- 36) Mededeling van mevr. Y. Lammerant te Kortrijk-Heule (brief van 4 november 1982)
- 37) A.M., „Nog over Duitse schapers”, 69
- 38) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 02-09-1789
- 39) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 31-03-1779
- 40) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 02-10-1795
- 41) Er staat letterlijk in zijn paspoort: „den welcken syn woonplaets heeft tot hieraen in het landt van Waes onder de Parochy van beveren in Vlaenderen”.
- 42) Anonymus, „Waarom trokken oude Limburgers”
- 43) Tindemans, Tinnemans e.a., „Genealogie”
- 44) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 04-04-1785
- 45) GAN, Oud-archief, inv. nr. VI (Resolutieboek). Blijkbaar werd voor deze reis geen paspoort uitgereikt.
- 46) Tindemans, Tinnemans e.a., „Genealogie”, 285
- 47) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 29-11-1790
- 48) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 15-11-1784
- 49) RAL ASN inv. nr. 90 paspoorten van 13-08-1793 resp. 24-02-1794
- 50) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 27-03-1778
- 51) Anonieme aantekening in GAN (niet geïnventariseerd)
- 52) GAW inv. nr. 415 Bijvoorbeeld paspoort van 13-03-1779

- en vier exemplaren van 09-03-1785
- 53) Lucassen, „Naar de kusten", 106
 - 54) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 04-04-1786
 - 55) Het grote probleem op dit gebied is het ontbreken van geschreven bronnen; de Teuten hadden de gewoonte om hun administratie na ieder jaar te verbranden, zodat slechts bij hoge uitzondering een boekhouding bewaard bleef.
 - 56) Knippenberg, „Teuten", 206
 - 57) Overigens waren er in Oberursel ook Teuten uit Weert en Nederweert werkzaam. Zie de opsomming in Henrich, „Brabanter Tödden", 27
 - 58) GAW, inv. nr. 415
 - 59) Lucassen en Lucassen, „Marskramers uit Meyel", 50
 - 60) Knippenberg, „Teuten", 207
 - 61) Lucassen en Lucassen, „Marskramers uit Meyel", 50/51
 - 62) Coenen, „Enkele Teuten uit Nederweert", 171. De door hem gegeven opsomming is niet volledig, zoals een steekproefsgewijze controle uitwees.
 - 63) Dat zijn: Marthinus Kiggen (1779), Joannes Theunissen (1779), Hendrik Indewilligen (1779), Peter en Merthinus Schakers (1789), Godefridus Stockx (1794) en Wilhelmus Deckers (1795).
 - 64) Twee personen wier namen een Leveroyse afkomst doen vermoeden, zijn de gebroeders Joannes en Andries Sillen (1784)
 - 65) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 15-11-1773
 - 66) idem, 21-03-1774
 - 67) idem, 13-05-1774
 - 68) idem, 28-06-1784
 - 69) idem, 18-12-1784
 - 70) idem, 24-07-1794
 - 71) idem (losse bijvoegsels)
 - 72) Vrijland, „Geschiedenis van Bloemendael", 56
 - 73) Lucassen, „Naar de kusten", 106
 - 74) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 09-03-1795
 - 75) idem, 23-07-1785
 - 76) Rijksarchief in Noord-Holland, oud notarieel archief 357. Mededeling van J. Lucassen te Gouda (brief van 15 juli 1983)
 - 77) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 11-08-1779
 - 78) idem, 19-06-1781
 - 79) idem, 01-10-1795
 - 80) idem, paspoorten van 28-10-1790 resp. 13-09-1791
 - 81) idem, 01-09-1779
 - 82) idem, 12-07-1788
 - 83) idem, 25-11-1790
 - 84) idem, 28-12-1790
 - 85) idem, 27-09-1792
 - 86) idem, 26-01-1776
 - 87) idem, 27-10-1777. Griset was niet de enige Zwitserse glazenmaker in Nederweert. In de eerste helft van de 19e eeuw was zijn collega Carel Verza uit het Zwitserse Verdabbio in Nederweert werkzaam. Over de Zwitserse en Italiaanse gastarbeiders in deze gemeente is een studie in voorbereiding.
 - 88) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 20-05-1794
 - 89) idem, 27-07-1784
 - 90) RAL Overlijdensregister St. Lambertusparochie (92)
 - 91) GAW inv. nrs. 415 en 416. Het register vangt pas aan in 1774, dus het aantal van 1773 is niet bekend. Het aantal paspoorten van 1795 heb ik om praktische redenen niet geteld.
 - 92) De huwelijks- en overlijdensaantallen zijn gehaald uit de kerkelijke registers van de St. Lambertusparochie van Nederweert (RAL) nr. 92
 - 93) De bevolking van Nederweert telde in 1784: 3131 en in 1795: 3688 zielen. De aantallen overlijdens zijn niet gerelateerd aan de bevolkingsgrootte vanwege de vrij korte tijdsspanne die wordt beschouwd.
 - 94) Cunen, „De roode loop", 148
 - 95) Knaepen, „Panorama", 147
 - 96) In dit verband is het vooral van belang om te weten welke bevolkingsgroepen en welke leeftijdsgroepen het zwaarst werden getroffen door de epidemie. Men ziet:

- een onderzoek naar de Nederweerder demografie is bijzonder op zijn plaats.
- 97) Janssen, „Landbouw en economische golfbeweging", 289. De gegevens over de oogsten heb ik gehaald uit de jaarlijkse tiendenopbrengsten die het Maastrichtse Servaaskapittel uit haar bezittingen in Weert e.o. verkreeg. Hoge tiendenopbrengsten vloeien voort uit een overvloedige oogst.
 - 98) idem
 - 99) zie noot 44)
 - 100) GAW inv. nr. 415
 - 101) Vrijland, „Geschiedenis van Bloemendaal", 60
 - 102) Henrich, „Brabanter Tödden", 24
 - 103) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 02-09-1789
 - 104) idem, 24-03-1779 en 31-03-1779
 - 105) Met dank aan dhr. J. van de Warreburg te Nederweert voor de verleende inzage in zijn genealogische gegevens.
 - 106) Lammerant, „De verloren zonen", 31
 - 107) Lucassen en Lucassen, „Marskramers uit Meyel", 53
 - 108) De steekproef onder vier gezinnen leverde strijdige resultaten. Onderzocht werden de families Tindemans, Lamers, Caris en Broens.
 - 109) Coenen, „Enkele Teuten uit Nederweert", 171
 - 110) Lucassen en Lucassen, „Marskramers uit Meyel", 53
 - 111) Mededeling van wijlen dhr. O. Schwarz, Landau in der Pfalz (brief van 22 april 1979)
 - 112) RAL ASN inv. nr. 90 paspoort van 11-08-1779
 - 113) idem, 18-09-1788
 - 114) idem, 27-10-1777
 - 115) idem, 13-08-1793
 - 116) Knippenberg, „Teuten", 1974

Lijst van geraadpleegde literatuur

- A.M., „Nog over Duitse schapers" in *Biekorf* 55 (1954) 69-70
- COENEN, J., „Enkele Teuten uit Nederweert, Maarheeze, Oirschot en Gestel" in: *Brabants Heem* XXVI (1974) 169-171
- CUNEN, J., „De roode loop te Someren" in: *Inventaris van het archief der gemeente Someren* (1940) 148-163
- DERIX, J. en S. VERLINDEN, „Die al wil koopen wat hij ziet...: De geschiedenis van de Venraysche Schaapscompagnieën" (1982) dl. 1
- HENKENS, J., „De ontvoering van drie Roermondse naamen door Weertenaren in 1789" in: *De Maasgouw*, tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde 101 (1982) 49-64
- HENRICH, K., „Brabanter Tödden in Oberursel" in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Heimatkunde Oberursel (Taunus) e.V.* Heft 18 (1974) 24-32
- JANSSSEN, J.C.G.M., „Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250-1800" Maaslandse Monografieën dl. 30 (1979)
- KNAEPEN, R., „Panorama op twee eeuwen Lommelse demografie (1676-1850)" in: *Limburg*, tijdschrift van de federatie van geschied- en oudheidkundige kringen van Limburg, LXI (1982) 145-149
- KNIPPENBERG, W.H.Th., „Teuten uit Nederlands Limburg" in: *De Teuten, buitengaanders der Kempen*, cultuurhistorische verkenningen in de Kempen dl. V (1974) 206-209
- LAMMERANT, Y., „De verloren zonen van Limburg" in: *Limburgse tijdschrift voor genealogie* (1980) 31-34
- LUCASSEN, J., „Naar de kusten van de Noordzee. *Trekarbeid in Europees perspectief, 1600-1900*" (1984)
- LUCASSEN, J. en L.J. LUCASSEN, „Marskramers uit Meyel en omgeving: de Teuten 1750-1830" in: *Medelo 2*, bijdrage tot de kennis van het Meyels Heem (1983) 50-59
- MANDOS, H., „Scheppers uit de Peel naar het Land van Waas" in: *Brabants Heem* XXVI (1974) 80-81
- MERTENS, A.J. en J. HENKENS, „Schetsen uit de geschiedenis van het Land van Weert" (1956)
- PENNEMAN, Th., „De Franse Tijd en de Boerenkrijg in het Land van Waas" in: *Annalen van de oudheidkundige kring*

van het Land van Waas dl. 77 (1974) 27-39
 REGTDOORZEE GREUP-ROLDANUS, S.C., „*Geschiedenis der Haarlemmer Bleekerijen*” (1936)
 SMEETS, St., „*Weert in het begin der negentiende eeuw*” (1949)
 TINDEMANS, J., L. TINNEMANS e.a., „*Genealogie familie Tindemans/Tinnemans*” (Weert 1980, machineschrift)
 VENNER, G.H.A., „De reglementen van de Staten van het Overkwartier van Gelder” in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* CXIV (1978) 141-223
 VRIJLAND, C.W.D., „*Geschiedenis van Bloemendaal en Aerdenhout*” (1975)
 WIN, J.Th.H. de, „Minder bekende facetten in de Bestuurs-geschiedenis van Stad en Land van Weert” dl. B: „Na het Landsheerlijke Tijdperk (1568-1795)” in: *De Maasgouw*,

tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde 77 (1958) 13-22
 WIN, J.Th.H. de, „*Inventaris van het oud-archief der gemeente Weert*” (1962)

en verder:

„Waarom trokken oude Limburgers naar Waasland?” Artikel in *De Standaard* van 9 dec. 1975. Overgenomen in: *Dao Raostj Gèt*, tijdschrift van de geschied- en heemkundige kring Kinrooi, jrg. 2 nr. 4 (1983) 141-142

Met dank aan ir. I.V. Brūža te Eindhoven voor de waardevolle verbeteringen en aanvullingen die hij in het manuscript van dit artikel wist aan te brengen.

BIJLAGE 1

Chronologisch overzicht van de door de Nederweeter schepenbank uitgereikte paspoorten in de periode 1773 - 1795.

Enkele opmerkingen vooraf:

- De paspoorten zijn doorlopend genummerd. In enkele gevallen werd aan twee personen met dezelfde bestemming slechts één reisdocument afgegeven.
- De spelling van de reisbestemming is letterlijk overgenomen. Aan het einde van de lijst worden de hedendaagse equivalenten gegeven, tenminste indien toelichting gewenst is.
- Het reisdoel is alleen aangegeven in de lijst indien dit wezenlijk meer informatie verschafte dan vage aanduidingen als: „om zijn fortuin (geluk) te zoeken” of „om zijn kost te verdienen”. Soms werd in het paspoort helemaal geen reisdoel opgegeven.
- In de paspoorten gaat bijna elke bestemming vergezeld van de formulering „of elders”. Die weinig zeggende toevoeging is in deze lijst overal weggelaten.

nr.	datum	naam aanvrager	leeft.	bestemming	reisdoel
1	15-11-1773	Johannes Thys	40	Hooghstift Paderborn, stad Braeckel ¹⁾	geschäften
	15-11-1773	Cornielis Eemonts	18	idem	idem
2	07-03-1774	Cornillus Meyers	20	Luyck ²⁾	
3	21-03-1774	Conrardus Coenen	46	Adelheym in het Hooghst. Hildesheim ³⁾	affaires
4	13-05-1774	Stephanus Lystiens	65	Sweryn in het Meckelenborghs lant ⁴⁾	
5	26-01-1776	Hendrick Neyens	50	Lant van Luyck	
6	26-03-1776	Matthis Coninckx	20	Brabant	
7	19-07-1777	Cornelis Brangers	24	Brabant	
8	27-10-1777	Joannes Grisiet	38	Bellinson in Switserlant ⁵⁾	vinstermaecker
9	23-02-1778	Godefridus Michiels	20	Brabant	
10	27-03-1778	Godefridus Caris	24	Brussel	
11	23-02-1779	Joannes van Asten	-	Brabant	
12	02-03-1779	Marthinus Kiggen	19	Antwerpen	
13	02-03-1779	Joannes Theunissen	20	Antwerpen	
14	08-03-1779	Peter Wyck	21	Antwerpen	
15	22-03-1779	Hendrick Indewilligen	20	Grumbergen in Brabant ⁶⁾	
16	24-03-1779	Joseph Leyen	19	Zinna in Brabant ⁷⁾	
17	24-03-1779	Joannes Roodts	23	Bruggen in Vlaenderen ⁸⁾	
18	31-03-1779	Wulhelmus Puynen	33	Isendyck ⁹⁾ in Vlaenderen	
19	31-03-1779	Cornelis Puynen	30	Isendyck in Vlaenderen	
20	12-04-1779	Ruth Fyen	29	Bruggen	
21	10-07-1779	Marthinus Caris	24	Brussel	

22	11-08-1779	Elisabeth Laemers	35	Amsterdam	
23	01-09-1779	Matthis Peters	42	Franckfort ¹⁰⁾	Siamese tweeling tonen
24	17-04-1781	Joannus van Best	–	Brabant naer den kant van St. Nicolaes ¹¹⁾	
25	19-06-1781	Wilhelmus Ments	55	Hollant	
26	17-04-1784	Hendricus Jacobs	24	Brabant, Vlaanderen, Frankrijk	
27	28-06-1784	Matthys Coninckx	56	Haenover ¹²⁾	
	28-06-1784	Joseph Laemen	48	Haenover	
28	27-07-1784	Joannus Sillen	40	Reyssel	commissie en affaires
	27-07-1784	Andries Sillen	35	Reyssel ¹³⁾	idem
29	12-08-1784	Jan Jacob Reynders	26	Brabant, Vlaanderen, Vranckreyck	
30	15-11-1784	Anthonius Kempers	48	Mechelen ¹⁴⁾	handel
	15-11-1784	Laurins Peters	50	Mechelen	idem
31	18-12-1784	Joannes Thys	52	Stift Hildesheym	Affaires
32	07-03-1785	Lambertus Lamers	20	Brabant, Vlaanderen, Vranckheydt	
33	21-03-1785	Anth. Vluts alias Collemans	28	Brabant, Vlaanderen	
34	28-03-1785	Joannus Cornelus	21	Brabant	
35	29-03-1785	Hendricus Laemers	20	Brabant	
36	04-04-1785	Joannus Tintemans	19	Brabant	
37	18-07-1785	Joannus Broens	18	Brabant	
38	23-07-1785	Symon Cluyskens	22	Brabant, Vranckreyck	
39	02-08-1785	Hendricus Bloemers	22	Ceurphals ¹⁵⁾	
40	31-10-1785	Wilhelmus Gielen	19	Brabant, Vlaanderen	
41	04-04-1786	Wilhelmus Saers	19	Brabant, Vranckreyck	Franse taal
29'	26-04-1786	Jan Jacob Reynders	–	idem als 29 (?)	
42	04-09-1786	Leon. Hendr. Saessens	38	Hollant	
43	23-08-1787	Theodorus Wulms alias Goffers	20	Brabant	
44	30-04-1788	Cornelis Broens	20	Brabant	
45	12-07-1788	Matthys Beckers	53	Bettulier in Vranckr. ¹⁶⁾	familiezaken
46	18-09-1788	Ludovicus Coninckx	18	Aldermisse in't stift Hildesheym ¹⁷⁾	
47	02-09-1789	Peter Schakers	23	Wostmunster int Landt van Waes ¹⁸⁾	schapen hoeden
	02-09-1789	Merthinus Schakers	21	idem	idem
48	02-10-1790	Cornelius Tintemans	29	Beveren in het Landt van Waes ¹⁹⁾	schapen hoeden en verhandelen
49	04-10-1790	Godefridus Michiels	31	Brabant, Vlaanderen	
50	28-10-1790	Peter Trouwen	54	Keulen, Frankrijk	
51	25-11-1790	Lambertus Jonckers	–		militair
52	29-11-1790	Anthonius Kempers	54	Brabant, Vlaanderen	koophandel schapen, vee, hop, olie en vlas
53	28-12-1790	Peter Linssen	–	Brabant	militair
54	13-09-1791	Peter Trouwen	55	Rome	pelgrimage
55	27-09-1792	Jan Broens	–	Aeken ²⁰⁾	familiezaken
56	13-08-1793	Wilhelmus Pouwels	30	Vlaanderen	schapen hoeden
57	24-02-1794	Godefridus Stockx	–	Brabant, Vlaanderen	idem
58	20-05-1794	Godefridus Michiels	28	Hollant	orlogie-maecker
59	24-07-1794	Peter Bongers	19	Grooten Aldermissen ¹⁷⁾ int Stift Hildesheym	koperhandel
60	09-03-1795	Henricus Guens	19	Haarlem	
61	12-06-1795	Wilhelmus Deckers	32	Zeelandt	
62	01-10-1795	Christiaen Bokhorst	–	Holland	bode

Toelichting op de bestemmingen

- 1) Brakel (D) ten oosten van Paderborn, tussen Hannover en Essen
- 2) Luik (B)
- 3) Bij Hildesheim, ten zuidoosten van Hannover
- 4) Schwerin (DDR), 50 km ten zuidoosten van Lübeck
- 5) Bellinzona in Zwitserland, nabij het Lago Maggiore
- 6) Grembergen bij Gent (B)
- 7) Sinaai (B) in het Land van Waas
- 8) Brugge (B)
- 9) Yzendijke (NL) in Zeeuws-Vlaanderen
- 10) Wellicht Frankfurt am Main (D)
- 11) St. Niklaas (B) ten westen van Antwerpen
- 12) Hannover (D)
- 13) Rijsel of Lille (F) ten noorden van Atrecht
- 14) Mechelen (B) tussen Antwerpen en Brussel
- 15) Kurpfalz (omgeving van Heidelberg) (D)
- 16) Betwiller of Bitche (F) nabij Straatsburg
- 17) Misschien Alverdissen (D), 60 km ten zuidwesten van Hannover
- 18) Waasmunster (B) tussen Gent en Antwerpen
- 19) Beveren (B) bij Antwerpen
- 20) Aken (D)

BIJLAGE 2

Reisbestemmingen, uitgesplitst naar kalenderjaar

jaar	Br/Vl/Fr	N-Dtsl	Holl	overige	totaal
1773	-	2	-	-	2
1774	-	2	-	1	3
1775	-	-	-	-	-
1776	1	-	-	1	2
1777	1	-	-	1	2
1778	2	-	-	-	2
1779	11	-	1	1	13
1780	-	-	-	-	-
1781	1	-	1	-	2
1782	-	-	-	-	-
1783	-	-	-	-	-
1784	6	3	-	-	9
1785	8	-	-	1	9
1786	2	-	1	-	3
1787	1	-	-	-	1
1788	1	1	-	1	3
1789	2	-	-	-	2
1790	4	-	-	2	6
1791	-	-	-	1	1
1792	-	-	-	1	1
1793	1	-	-	-	1
1794	1	1	1	-	3
1795	-	-	3	-	3
Totaal	42 (62%)	9 (13%)	7 (10%)	10 (15%)	68 (100%)

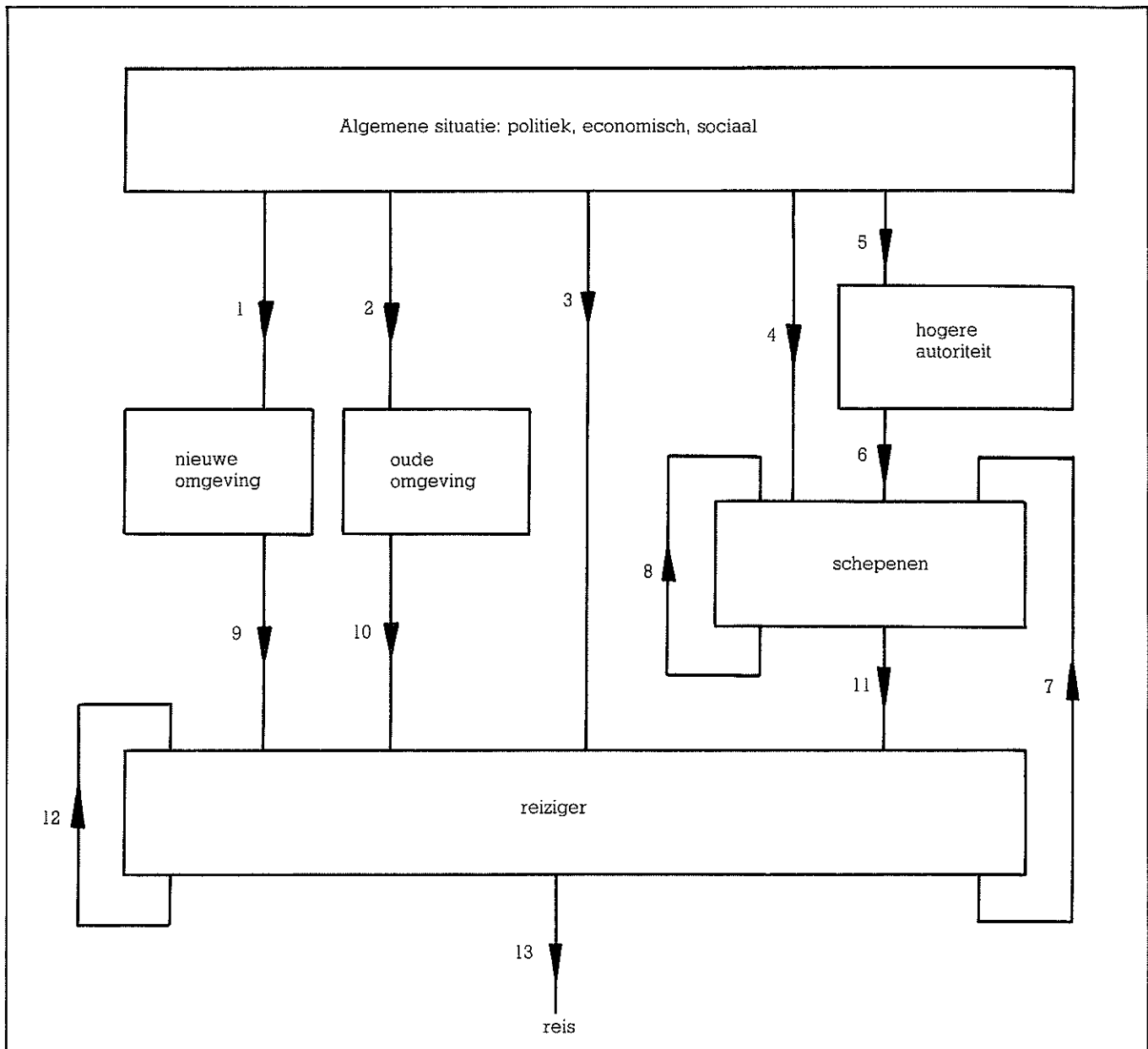
Toelichting:

Br/Vl/Fr Brabant, Vlaanderen en Frankrijk
 N-Dtsl Noord-Duitsland (omgeving van Hannover)
 Holl. Holland en Zeeland
 overige bestemmingen in Italië, Zwitserland, voorts niet nader genoemde streken en ongeïdentificeerde aanduidingen. Verder enkele, ten opzichte van de drie hoofdgroepen geïsoleerd liggende bestemmingen.

BIJLAGE 3

Cybernetisch model van de Nederweerder reislust*)

Men kan de in het voorgaande beschreven reislust van de Nederweertenaars samenvatten in een cybernetisch model. Centraal daarin staat de reiziger, op wie een aantal invloeden inwerken.

Cybernetisch model van de Nederweerder reislust

De verschillende invloeden zijn in het schema met genummerde pijlen aangegeven.

- 1, 2, 3, 4, 5 Inwerking van de „algemene situatie” (oorlog, revolutie, economische crisis, epidemie enz.).
- 6 Paspoortinstructie: de overheid legt regels op m.b.t. het verstrekken van paspoorten, aan de lagere overheden.
- 7 Paspoortaanvraag: de reiziger verzoekt aan de lagere overheid (de schepenen) de uitreiking van een paspoort.
- 8 Beoordeling van de aanvraag door de schepenen. Staat de aanvrager wel te goeder trouw bekend?
- 9 Motivatie uitgaande van de nieuwe omgeving (de reisbestemming) om op pad te gaan (gunstige berichten van

- 10
- 11
- 12
- 13

vrienden of familieleden in den vreemde, lust tot avontuur, verwachting van persoonlijk voordeel). Men noemt deze aantrekkingskracht in dergelijke modellen: „pull”. Motivatie uitgaande van de oude omgeving om wel of niet te reizen (familiebanden, slechte persoonlijke omstandigheden). Deze stimulans noemt men „push”. Uitreiking van het paspoort aan de aanvrager. Overweging van de reiziger, afweging van alle factoren. Wel of niet reizen? De eigenlijke reis.

*) Met dank aan Ir. I.V. Brůza van de Technische Hogeschool Eindhoven

